

I bedömningens landskap

En kvalitativ studie i att lösa etiska problem i diakonalt arbete.

Harriet Sundström
Kyrko-och missionsstudier E, 30 hp
Ninna Edgardh, handledare
Teologiska fakulteten,
Uppsala universitet
Våren 2018

Innehåll

1. Introduktion.....	1
1.1 Diakonatet i Svenska kyrkan.....	1
1.2 Forskningsöversikt	3
1.3 Teori	8
1.4 Metod och material	14
1.5 Fokusgruppens genomförande.....	16
2. Resultatredovisning från fokusgrupperna	19
2.1 Etik och teologi i diakonernas bedömning av fallbeskrivningarna	19
2.2 Informanternas egna förhållningssätt.....	27
3. Slutdiskussion och sammanfattning	35
4. Källor och litteratur	40
Otryckta källor:.....	40
Litteratur:.....	40
Internetkällor:	41

1.Introduktion

Det är fredag eftermiddag. Det ringer på dörren till församlingshemmet i Svenska kyrkan i X stad, där du har ditt kontor. Du öppnar efter en viss tvekan eftersom du är ensam kvar i huset. In kliver två män i 30-årsåldern. Den ene ser blek och rädd ut. Du har egentligen tänkt gå hem, men inser att du måste stanna. Det visar sig att den bleke mannen, i sällskap med en vän, har åkt från en annan ort där han bor på flyktingförläggning. Han ska snart få besked om eventuellt uppehållstillstånd men känner sig rädd eftersom flera från samma land fått avslag. Han undrar om han kan få stanna i kyrkan.

Denna ganska vardagliga situation är exempel på vad en diakon i Svenska kyrkan kan behöva ta ställning till. Är det fredag eftermiddag, som i exemplet, är det inte lätt att hitta någon att rådgöra med. Hos diakonen aktualiseras dessutom olika riktlinjer som till exempel ”Vi gömmer inte flyktingar i församlingshemmet” eller ”Vi ska värna om de mest utsatta”. Nyheterna rapporterar om ständiga avslag på asylansökningar, folk som går under jorden och så vidare. Fortfarande står den bleke mannen kvar. Vad ska du göra?

Frågan aktualiserar både diakonens kompetens och besökarnas förväntan. Dessa båda män förknippar uppenbarligen kyrkan med något gott. Diakonen har tillgång till sin yrkeskompetens och förväntas agera som en kyrkans representant. Krav och förväntningar, möjligheter och hinder blandas här på ett komplicerat sätt. Vad är möjligt att göra och vad är tillräckligt bra för diakonen att bidra med?

Efter mer än 30 år som diakon förbryllar och fascinerar mig fortfarande vardagssituationer som den ovan. Därför ska min uppsats handla om vad som ligger bakom diakonens handlingar, drivkrafter och tysta kunskap och hur man kan få hjälp att brottas med vardagssituationer.

Diakoner agerar inte i ett vacuum utan i en kyrklig kontext. Därför är det nödvändigt att inledningsvis kommentera diakonatets ställning i Svenska kyrkan idag.

1.1 Diakonatet i Svenska kyrkan

Diakonatet i Svenska kyrkan är en ny företeelse. Detta uttalande kanske förvånar men faktum är att diakoni och diakonat blev kyrkligt reglerade så sent som 1999/2000.¹ I vigningsordningen beskrivs diakonens uppdrag så: ”diakonen skall [...] i församling och samhälle vara ett barmhärtighetens tecken och i allt tjäna Kristus i sin nästa” och ”Diakonen ska försvara människors rätt, stå på de förtrycktas sida och uppmuntra Guds folk till det som är gott, så att Guds kärlek blir synlig i världen”.² Kyrkoordningen och vigningsordningen är två av diakonernas och diakonins

¹ Kyrkoordningen 32 kap.

² *Den svenska kyrkohandboken II* s.32-33

styrdokument. Med styrdokument menar jag här de texter som ligger till grund för hur diakonatet regleras och hur diakonin utformas och beskrivs på alla de tre nivåerna i Svenska kyrkan – nationellt, på stiftsnivå och på församlingsnivå. Det samma gäller de tre biskopsbrev om diakoni *Biskop, präst och diakon i Svenska kyrkan* (1990), *Vigd till präst och diakon* (2014) och *Ett biskopsbrev om Diakoni* (2015) de hör också till det jag kallar styrdokument.

I en snävt svensk-kyrklig kontext ger det som jag kallar styrdokumenten ganska svepande och öppna tolkningar av vad diakonin syftar till. Enskilda diakoner får ofta göra sina egna tolkningar av hur eventuella verksamhetsplaner för diakonin ska ta form i en enskild församling. Visst finns det en metodutveckling och goda ansatser till att formulera hållbara och realistiska riktlinjer, men mycket arbete kvarstår innan diakonala metoder prövats och finslipats. Diakoner saknar också etiska riktlinjer för sitt handlande. Tystnadsplikten är det enda yrkesetiska inslaget och den finns inskriven både i vigningsordningen och i Kyrkoordningen.³

Med resonemanget ovan menar jag ingalunda att avfärda dessa dokument som oviktiga, tvärtom. Utsagan ”Diakonen skall vara ett barmhärtighetens tecken i både församling och samhälle.” (se not 2) är mättad av betydelse. Utsagan är ett normativt teologiskt påstående som åtföljer diakonvigningen.

Den som diakonvigs i Svenska kyrkan idag inlemmas i ett kollegialt sammanhang som inte är hierarkiskt. Diakonen är vid sidan av prästen och biskopen kallad till ett särskilt uppdrag. ”Vigningarna till biskop, präst och diakon är likvärdiga uttryck för evangeliets fullhet”.⁴

Summering: Som jag visat ovan finns det en diskrepans mellan det styrdokumenten för diakonatet förmedlar och den verklighet som diakonen i sin vardag behöver förhålla sig till. Min uppgift som forskare är att om möjligt beskriva och benämna mellanrummet mellan det styrdokumenten förmedlar och den verklighet som diakoner befinner sig i. Jag vill inleda med en forskningsöversikt som beskriver den forskning som hittills finns på området.

³ Kyrkoordningen 32 kap. 9§

⁴ *Den svenska kyrkohandboken II*, s.5

1.2 Forskningsöversikt

I forskningsöversikten vill jag belysa tre områden. För det första var och hur diakonivetenskap passar in som ämne in i svensk forskning. För det andra hur hittillsvarande forskning ser ut. För det tredje hur min studie kommer in i sammanhanget.

Diakonivetenskap i svensk forskning

Det reglerade diakonatet i Svenska kyrkan har alltså knappt 20 år på nacken och diakonivetenskap som ämne och forskningsområde är också relativt nytt i Sverige.⁵ Den som önskar forska i diakonivetenskap har inga självklara ramar eller traditioner att gå in i. Ämnet tar dock sakta form på flera universitet och högskolor.⁶

I samband med diakonikonferensen *Exhausted Women – Exhausted Welfare*, vid Uppsala universitet, i november 2017, ordnades en workshop som handlade om den aktuella situationen för diakonivetenskaplig forskning i Sverige och Norge. Forskare från båda länderna hade förberedda inlägg. Workshopen kommenteras i en artikel i *Svensk kyrkotidning* författad av Ninna Edgardh, professor i kyrkovetenskap, särskilt diakonivetenskap, som också tagit initiativ till konferensen. Diakoniforskningens möjligheter återges i några punkter, till exempel:

Diakoniforskning resulterar i en kunskap för hela kyrkan. Diakoniforskningen behöver vara praktisknära och mottagarorienterad. Diakonivetenskap som ämne behöver mejlas ut tydligare.⁷

Under workshopen uppmärksammades några av de hinder som diakonivetenskaplig forskning står inför i den svenska akademiska kontexten: Idag är kunskapen utspridd utan att någon har överblick. Här krävs bättre samverkan mellan kyrka och akademi. Diakonin har av tradition haft ett antiintellektuellt ideal där både klass och genus har spelat roll. Här behövs uppmuntran, stöd och inte minst ekonomiska incitament för diakoner att vilja och att våga forska. Dessutom behövs en större medvetenhet hos kyrkoherdar om diakonins roll som identitetsbärare för kyrkan. Kyrkan som helhet och särskilt de med ledande ställning behöver mer kunskap om diakoni.

I Norge har utvecklingen sett annorlunda ut delvis beroende på en utbildningsreform som ägde rum 2002-2004. Kyrkan kräver numera masterexamen för att kunna bli diakonvigd i Norska kyrkan. Diakonivetenskap som ämne har därför kommit att utvecklas och fördjupas. Kari Jordheim,

⁵ En relativt utförlig bakgrundsbeskrivning till Diakonivetenskapens utveckling i Sverige finns i högskoleverkets examensrättsprövning av Ersta Sköndal högskola från 1998. Diakonivetenskap vid Ersta Sköndal högskola 1998.

⁶ År 1999 grundades Diakonivetenskapliga institutet i Uppsala i samverkan mellan Uppsala Universitet och Diakonistiftelsen Samariterhemmet. Verksamheten övergick år 2007 till Uppsala Universitet och fick sin fortsättning i det som nu är *Centrum för forskning om religion och samhälle* (CRS). Se <http://www.crs.uu.se/om-crs/historik/>.

⁷ Edgardh 2018

studieledare för diakoniprogrammet vid högskolan VID i Oslo lämnade flera exempel på masteruppsatser i diakonivetenskap som präglas av forskning i konkreta praktiker inom församlingsdiakoni med hjälp av kvalitativ metod.

Slutligen pekade Ninna Edgardh på förändringar i den religionsvetenskapliga ämnesstrukturen på Uppsala universitet som skulle kunna bidra till att ämnet diakonivetenskap kan utvecklas vidare även här. Min egen uppsats är praktisknära och jag använder kvalitativ metod för att utforska etiska bedömningar i diakonalt arbete. Ämnes- och metodvalet i kombination med den praktisknära ansatsen kan bidra till ämnet diakonivetenskap.

Tidigare forskning

Mitt eget arbete anknyter till den forskning om vårdetik som utvecklats vid det som idag är Ersta Sköndal Bräcke högskola.⁸ Samtidigt är denna forskningsinriktning bredare vårdinriktad, medan min egen forskning specifikt avser etiska bedömningar inom diakonin. Diakonivetenskap som ämne har en starkare ställning i Norge än i Sverige, men självfallet finns goda exempel även i svensk kontext. Nedan kommer jag visa på närliggande forskning från båda länderna.

Allra först vill jag dock peka på betydelsen av två ekumeniska dokument, som blivit tongivande för diakonins utveckling i de lutherska kyrkorna de senaste decennierna.

Det första är det så kallade BEM- dokumentet (*Baptism Eucharist Ministry*) från Kyrkornas Världsråds Faith-and-Order-kommission. Dokumentet, som på svenska kallats Dop Nattvard Ämbete, antogs 1982.⁹ I dokumentet beskrivs det treledade ämbetet med de tre sidoordnade uppdragen biskop, präst och diakon.¹⁰ Vigningsordningen, kyrkoordningen såväl som de tre biskopsbrev som jag nämnt ovan har hämtat inspiration från BEM-dokumentet som därmed kommit att utgöra en viktig teologisk plattform för förståelsen av diakonatets roll i Svenska kyrkan.

Det andra ekumeniska dokumentet är tillkommet inom ramen för Lutherska Världsförbundets arbete med att hitta och formulera en gemensam plattform för en diakoniförståelse.¹¹

Kjell Nordstokke, tidigare professor vid högskolan VID i Oslo, och en av de mest tongivande forskarna i diakonivetenskap, är redaktör för dokumentet. I svensk översättning har det publicerats med titeln *Diakoni i kontext – förvandling, försoning, bemyndigande*.

Dokumentet beskriver en lärandeprocess. Målet är att alla medlemskyrkor ska känna igen sig utan att för den skull sudda ut de olikheter som finns mellan dem.

För denna uppsats är kapitlet ”Värden till ledning för en diakonal uppförandekod” särskilt intressant. Kapitlet innehåller förslag på hur man kan bygga upp en etisk kodex (uppförandekod)

⁸ Se ämnesbeskrivning på: <http://www.esh.se/forskning/varmetik-med-livsaskadningsvetenskap.html>

⁹ *Dop, nattvard, ämbete*, utgiven av Sveriges kristna råd 2014

¹⁰ BEM 1982 §19-25

¹¹ *Diakoni i kontext* 2009

för diakonalt arbete.¹² Förslaget tar sin utgångspunkt i uppförandekoder som används av Rödakors- och Rödahalvmånerörelsen och andra organisationer som arbetar med katastrofhjälp. Här fastläs att det humanitära imperativet kommer först och att hjälpen ska ges oberoende av mottagarens etniska, religiösa eller nationella tillhörighet. För att utforma en diakonal uppförandekod behöver dessa grundvärden kompletteras med teologiska motiveringar och syftes- och utförandeformuleringar för diakonalt arbete. *Diakoni i kontexts* vägledning innefattar sammanlagt tjugosju punkter. Utan att utelämna något väsentligt menar jag att innehållet kan summeras i sju punkter, nämligen att:

1. Diakoni vilar på Kristus som kallar människor till olika uppgifter i vår värld.
2. Diakoni bör präglas av öppenhet, tolerans och respekt för medmänniskans integritet.
3. Diakoni är ord och handling.
4. Diakoni bör vara långsiktig och rikta sig till människor i nöd.
5. Diakoni bör präglas av professionalitet och alltid eftersträva förbättring av diakonala metoder.
6. Diakoni bör bidra till förvandling, försoning och bemyndigande av den enskilde.
7. Diakoni bör präglas av självkritik kombinerat med glädje och humor.

I min summering i sju punkter av *Diakoni i kontexts* vägledning för en uppförandekod vill jag betona punkt 1 och 2 samt 5 och 7.

Punkt 1 med det kristologiska perspektivet utgör fundamentet i det diakonala arbetet och det är i den kontexten som fokusgruppen har arbetat. Det kristologiska perspektivet framkommer inte explicit i resultatet av min forskning. Se slutdiskussionen (kap.3) under rubriken ”Teologisk helhetsförståelse”.

Punkt 2, som berör respekt för medmänniskans integritet, har desto tydligare synliggjorts i mitt material. Jag visar återkommande, både i resultatredovisningen och slutdiskussionen, hur just integriteten beaktas i informanternas resonemang om fallen och omkring fallen, det senare särskilt under rubriken ”Informanternas egna förhållningssätt”.(2.2)

I min studie har jag också tagit fasta på punkt 5 och 7. Jag har en strävan att förbättra diakonala metoder och därmed öka professionaliteten. Arbetet med fallbeskrivningar är ett exempel på en diakonal metod som också förutsätter en självkritisk hållning. Arbetet med fallbeskrivningarna kan förhoppningsvis generera glädje. Självkritik är exempel på självdistans som också förutsätter ett visst mått av humor.

¹² *Diakoni i kontext* 2009:96-98

Några av de få arbeten som jag funnit som direkt relaterar etik till det diakonala fältet har producerats i Norge. Teologie doktor Einar Aadlands artikel ”Tro er praksis – diakoni er etikk” baserar sig främst på hur idéburna institutioner uttrycker sina värden.¹³ Aadland avser framför allt diakoniinstitutioner och andra välfärdsaktörer som till exempel Röda korset. Aadland konkluderar med att det är en ledningsfråga att tydliggöra organisationens värdegrund genom att exempelvis initiera reflektionsprocesser för anställda angående bemötande och etiskt förhållningssätt. Aadland lyfter självreflektionens betydelse i diakonalt arbete. ”Diakonikritikk og kritisk diakoni” handlar om självkritiskt tänkande i diakonalt arbete.¹⁴ Självkritik är, enligt Aadland, grunden för att arbeta med etiska bedömningar – att våga ifrågasätta sitt eget beteende för att söka ny och bättre kunskap.

Jag vill också särskilt nämna två masteruppsatser som är praktiktäna och har beröringspunkter med min egen studie. Båda är masteruppsatser på högskolan VID i Oslo.¹⁵ Den första är diakonen Gunilla Paulsdotter Gustafssons *Ett barmhärtighetens tecken* från 2017. Där studeras diakoners (i Huddinge Botkyrka kontrakt) uppfattning om att vara ett barmhärtighetens tecken. Den andra är en uppsats med etisk ansats *Fra handling til ord?* från 2012 av diakonen Svanhild Helle Enstad. Den handlar om asymmetriska relationer mellan hjälpare och hjälpbehövande i ett matutdelningsprojekt.

På svensk mark bör särskilt nämnas teologie doktor Charlotte Engels avhandling *Svenska kyrkans sociala arbete – för vem och varför?*¹⁶ Hennes avhandling är praktiktäna då hon kritiskt granskat sju församlingars diakonala arbete i relation till den kravbild och de förväntningar som finns på att diakonin ska vända sig till de mest utsatta och marginaliserade. De båda masteruppsatserna liksom Engels avhandling är fina exempel på praktiktäna forskning.

Inom det svenska området är teologie doktor Erik Blenningers artikel ”Diakoni, etik och ideologi” av intresse.¹⁷ Även här diskuteras en yrkesetisk kod för diakoner. Blenninger konstaterar att någon sådan kod för diakoner inte existerar men menar att t.ex. den kod som gäller för socionomer kunde vara en förebild. Blenninger påpekar också att:

Ett stimulerande sätt att arbeta med etikfrågor är att diskutera konkreta etiska problem i faktiska eller tänkbara situationer. Själva diskussionen kan vara klargörande genom att man blir mer medveten om sina etiska övertygelser.¹⁸

Blenninger lämnar dock inga konkreta förslag på hur man kan vidareutveckla etiska frågeställningar i diakonalt arbete.

¹³ Aadland 2012

¹⁴ Aadland 2009

¹⁵ Sedan 2013 pågår ett samarbete mellan högskolan VID i Oslo och Ersta Sköndal högskola vad gäller masterstudier i diakonivetenskap. Tanken är att bereda svenska studenter möjlighet att skriva en masteruppsats i ämnet. Gunilla Paulsdotter Gustafssons uppsats är en av de första som lagts fram inom ramen för detta samarbete.

¹⁶ Engel 2006

¹⁷ Blenninger 2008

¹⁸ Blenninger 2008:107

Stig Linde, doktor i socialt arbete, skriver i sin avhandling *Församlingen i granskningsambället* om olika modeller för utvärdering av diakonalt arbete, till exempel det han kallar kollegial utvärdering.¹⁹ Min fokusgrupp bygger på god kollegialitet och det finns intressanta beröringspunkter med Lindes ansats. Fördelen med det Linde kallar kollegial utvärdering är att den sker ”från sidan”, det vill säga utan insyn från överordnade. Det bäddar för ett positivt klimat i kollegiegranskningsgruppen som grundas i en vilja till förändring av den egna organisationen.

Min studie

Min uppsats befinner sig nära de forskningsfält jag skisserat ovan. Som jag försökt visa är dock påfallande lite skrivet om etik och diakonalt arbete. Därför är mitt bidrag ett specifikt fokus på etiska problem i diakonalt församlingsarbete så som det framstår för enskilda diakoner i Svenska kyrkan. Min forskning är ett försök att komplettera med kunskap om etiska bedömningar men jag har inte ambitionen att utforma en etisk kodex för diakoner. Min uppsats handlar snarare om hur etiska bedömningar kommer till uttryck, vilka teman som kommer fram och vilken tyst kunskap som synliggörs och benämns. Att göra goda och välavvägda etiska bedömningar är svårt, samtidigt som bedömningsmomentet i diakonalt arbete är ett område som hittills varit för lite uppmärksammat. Jag har valt titeln ”I bedömningens landskap”. I detta delvis utforskade landskap kan min erfarenhetskunskap möta informanternas erfarenhetskunskap och bedömningslandskapet kan bli lättare att orientera sig i.

Bedömning handlar utifrån min egen erfarenhet bland annat om:

- Vilka verktyg en församlingsdiakon har till hjälp för att reda ut svåra och ibland oväntade situationer.
- Hur man kan bemöta en medmänniska med svårtolkade behov.
- Vad som händer med diakonen själv, i det långa loppet, när hen ofta tvingas fatta svåra beslut, på egen hand och utan rådrudd.
- Vilken självbild och vilken diakonisyn, ytterst vilken teologi, den enskilde diakonen så att säga har i ryggraden när hen tar beslut i vardagen.

Många (goda) bedömningar görs säkert intuitivt, men intuitionen i sin tur är beroende av samlad erfarenhet och kunskap som styr vägvalen. I efterhand går det att kartlägga motiv, möjliga handlingsalternativ, vilket alternativ som faktiskt valdes och för- och nackdelar med valet. Livet levs som bekant framlänges men förstås baklänges. Att förstå baklänges kan för diakoner ge en möjlighet till större självkänedom, nytt lärande och förbättring av diakonala metoder.

¹⁹ Linde 2008 och Linde 2010.

Syfte

Syftet med min studie har jag mot den bakgrund jag tecknat ovan bestämt som:

- Att synliggöra reflektionen om etiska problem i diakonins vardag.
- Att synliggöra något av den tysta kunskap med vars hjälp diakoner söker hantera etiska problem.

Den frågeställning som kommer att styra min materialinsamling och min analys är:

Vilka reflektioner om etiska problem uppstår i diakonins vardag och hur verbaliserar diakoner sina försök att hantera dessa problem?

1.3 Teori

I följande avsnitt kommer jag att beskriva det teoretiska sammanhang som jag utgår ifrån i min empiri. Först kommer jag beskriva min förståelse av vad diakonivetenskap är, därefter beskriver jag hur tillämpad etik tar sig uttryck i min studie. Slutligen kommer jag beröra teorier kring tyst kunskap.

Diakonivetenskap

Min masteruppsats skrivs inom ramen för ämnet kyrkovetenskap vid teologiska fakulteten på Uppsala universitet, men mina masterstudier var inledningsvis förlagda på högskolan VID i Oslo inom fakulteten för *diakoni og ledelse*. Det är ofrånkomligt att jag tagit intryck av hur man ser på diakonivetenskap där och därför vill jag återge något av den vetenskapssyn som präglar studierna i diakoni och som präglat även mig i ämnesval av min uppsats.

Kjell Nordstokke, tidigare professor i diakonivetenskap vid högskolan VID i Oslo, har bidragit med en viktig reflektion över vad diakonivetenskap är, rent vetenskapsteoretiskt. Han skriver i sin bok *Liberating Diakonia* om det teoretiska ramverket för diakonivetenskapen:

I use the term science of diakonia in order to indicate that diakonia both includes a determined praxis, an ideological framework that intends to explain the distinct identity of the praxis, and a disciplined reflection in order to systemize what is being done in a professional way.²⁰

Nordstokke hävdar att diakonivetenskap kräver en egen epistemologisk inramning som möjliggörs genom ett tvärvetenskapligt förhållningssätt. Ett tvärvetenskapligt förhållningssätt förutsätter en ömsesidig respekt för de olika disciplinernas styrkor och svagheter och är något annat än multivetenskap. Diakonivetenskapens mål är under alla omständigheter att förbättra diakonal praxis.

Nordstokke avfärdar att diakoni enbart kan studeras ur ett teologiskt *eller* ett samhällsvetenskapligt perspektiv. Det snävt teologiska perspektivet uppehåller sig kring vad diakoni/diakonat är, men intresserar sig inte för hur praxis utformas. Ett rent samhällsvetenskapligt perspektiv, å sin sida, ser diakonin enbart som ett av många uttryck för socialt engagemang i samhället. Nordstokke menar att diakonivetenskapen bidrar med att kombinera dessa båda perspektiv.

I själva verket är kyrkan i mångt och mycket den institution som lagt grunden till den moderna välfärden, framhåller Nordstokke. Samhällsvetenskapen kan inte svara på hur eller varför kyrkan fortsatt ska engagera sig i välfärd idag, när samhället redan har en stark roll på det området.

Nordstokke vill skapa ett teoretiskt diakonivetenskapligt utrymme där man kan besvara frågor om diakonins hur, var och varför? Nordstokke beskriver sin teori genom att rita två axlar, en praxikologisk (vågrät) axel där mönstret se – bedöma – handla framträder och en epistemologisk (lodrät) axel.

Den praxikologiska axeln (vågrät) börjar med att se, förstå och beskriva det diakonala sammanhang där forskaren befinner sig. Seendet stimulerar frågor, viljan att veta mer, kanske också viljan att förbättra och fördjupa praxis.

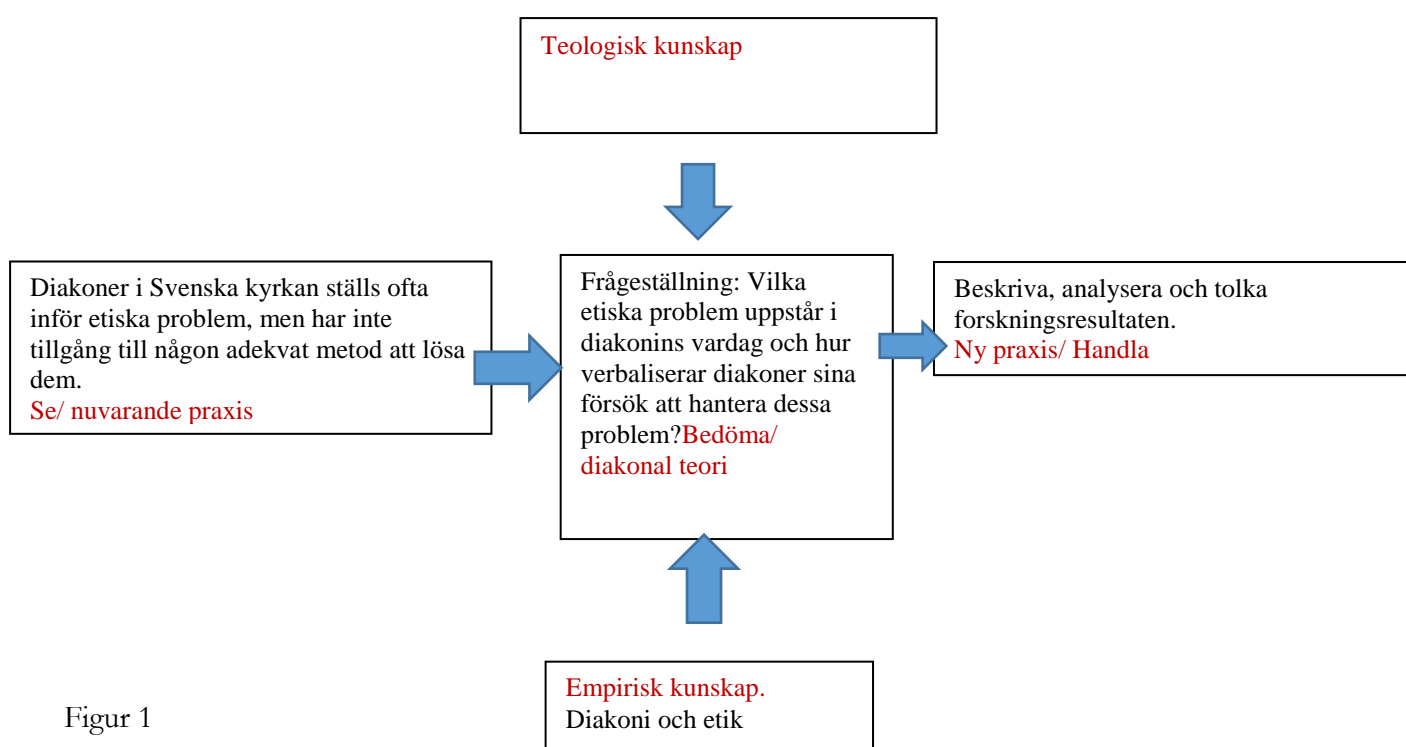
I nästa fas (bedöma) arbetar forskaren med att hitta kriterier för och ytterligare kunskap om sitt område. Här kommer den epistemologiska axeln med olika discipliner in i bilden (lodrät axel). Både empirisk kunskap och teologisk kunskap är relevant och nödvändig. Nordstokke betonar vikten av en teologisk infallsvinkel som en motvikt till ett rent samhällsvetenskapligt/empiriskt synsätt. Diakonivetenskapen befinner sig i skärningspunkten mellan teologi och samhällsvetenskap.

Det tredje steget på den vågräta axeln (handla/ny praxis) är målet för och syftet med den diakonivetenskapliga forskningen. All diakonivetenskaplig forskning bör syfta till en god och ny diakonal praxis. Hela mönstret för hur teologisk och empirisk kunskap möts för att befrukta den diakonala praxisen kan i sin tur kan leda till ny praxis.²¹ Figur 1 nedan beskriver hur min masteruppsats passar in i detta mönster:

²⁰ Nordstokke 2011:29

²¹ Nordstokke 2011:35-39

Kommentar: Den första vågräta rutan, längst till vänster med beteckningen ”se”, beskriver min omvärldsspaning, det vill säga den omvärld, den kyrkliga kontexten som församlingsdiakonin befinner sig i. Där, i församlingsdiakonin, finner jag en brist som jag med min forskning önskar avhjälpa. I den andra vågräta rutan, ”bedöma/diakonal teori”, beskriver jag min forskning och dess frågeställning. För att genomföra forskningsuppgiften tar jag hjälp av bland annat teologisk och empirisk kunskap om diakoni och etik. Dessa två ämnen finns i den lodräta axeln och jag beskriver med pilarnas hjälp hur de bidrar till min forskning. I den tredje vågräta rutan, ”ny praxis/handla”, visar jag forskningsuppgiftens riktning, nämligen att om möjligt förbättra diakonal praxis.

Figur 1

Den uppmärksamme läsaren känner igen mönstret *se – bedöma – handla* från latinamerikansk befrielsesteologi där mönstret använts för att beskriva en metod för diakonal utveckling framför allt på det lokala planet.

I mitt sammanhang handlar det om att beskriva forskning, vilket delvis är en annan sak. Nordstokke pekar på likheterna mellan detta förhållningssätt i diakonal utveckling och förhållningssättet i diakonal forskning.²² Det är en ansats jag ansluter mig till i upplägget av min uppsats, som tar hänsyn både till forskning och det praktisknära arbetet i Svenska kyrkan.

²² Nordstokke 2011:34-35

Tillämpad etik

Ordet moral används för att beskriva människans faktiska handlande, och man kan tala om en omoralisk eller moralisk handling. Etik används ofta om genomtänkta system som kan vägleda handlingen. Etik är också personliga reflektioner om sätt att handla och göra vägval i moraliskt krångliga situationer.²³ Den personliga reflektionen tar inlevelse och förnuft i anspråk.²⁴

Tillämpad etik, som jag kommer att syssla med i denna uppsats, är enkelt uttryckt ett sätt att beskriva hur etiska ställningstaganden kan komma till faktiskt uttryck i handling. Vårdetik är exempel på tillämpad etik. Vård och diakonalt arbete har många beröringspunkter. Jag har haft nytta av vårdetiskt tänkande och min teori och metod bygger i hög grad på filosofen Halvor Nordbys bok *Etiske dilemmaer i helse-og omsorgsarbeid*. Med författarens ord handlar boken om:

”verdispørsmål og etiske relasjoner mellom helse-og omsorgsarbeidere og hjelpetrengende”.²⁵

Jag följer Nordbys resonemang i min användning av fokusgruppen, som jag presenterar längre fram, liksom i min teoretiska utgångspunkt för att arbeta med fallbeskrivningar och etiska problem. I arbete med människor behövs, enligt Nordby, minst två typer av kompetens. Den ena är en metodkompetens. För en diakon innebär det en mängd *know-how*: hur man leder en grupp, hur man planerar utdelning av gåvomedel, hur man bäst administrerar sin egen tid, hur man organiserar volontärer, hur man bygger upp en samtalsmottagning, för att nämna några exempel.

En annan kompetens, som är minst lika viktig men svårare att beskriva, är relationell kompetens. Här gäller det inte att följa en bruksanvisning, utan snarare kompetensen att förstå och uttrycka i ord och handling vad som är gott i förhållande till en medmänniska.

Den relationella kompetensen bygger på en god etisk beredskap. Den egna (hjälpens) etik handlar om en beredskap att handla med en viss inriktning som rymmer de värderingar man har. De egna värdena, den egna etiken behöver inte nödvändigtvis passa in i mer systematiska etiska teorier, som till exempel deontologisk etik eller konsekvensetik. I verkligheten blandas ofta deontologiska och konsekvensetiska resonemang. Till exempel: ”Om jag väljer att följa regel A får det dåliga konsekvenser för X men goda konsekvenser för Y. Men jag bör följa regel A eftersom det är en mycket viktig regel oavsett konsekvenserna.” Här övervägs konsekvenser, följt av ett deontologiskt ställningstagande.

Nordby, och de forskare som han åberopar, värderar enskilda vårdgivares förmåga till etisk beredskap mycket högt. Han påpekar att det också gäller för angränsande områden inom människovård.²⁶ Här läser jag in diakoni. Liksom sjuksköterskor har diakoner genom sin utbildning och erfarenheten en god etisk beredskap. För att bättre kunna nyttja sin etiska beredskap behöver diakoner öva sig i att göra och att verbalisera etiska bedömningar. För det ändamålet har Nordby

²³ *Etik – en introduktion*, Statens medicinsketiska råd. (SMER)2008:9

²⁴ Sundström 1996:12

²⁵ Nordby 2012:31

²⁶ Nordby 2012:94

konstruerat en reflektionsmodell för etiska problem som jag har använt mig av i min empiri, anpassad till mitt sammanhang. En närmare presentation av reflektionsmodellen återfinns i metodkapitlet.

Vad är tyst kunskap?

Ett av syftena i min uppsats är att synliggöra diakonernas tysta kunskap. I intervjumaterialet har jag funnit många exempel på tyst kunskap och en närmare analys av den tysta kunskapen ges i kapitel 2. För att förstå vad tyst kunskap är krävs en bakgrundsteckning som beskriver de betydligt äldre begreppen *phronesis* och *praxis*. Dessa båda begrepp återkommer i min slutdiskussion.

Praxis och phronesis

I den västerländska aristoteliska vetenskapstraditionen skiljer man mellan tre olika kunskapsområden benämnda *episteme*, *techne* och *phronesis*.

Förenklat kan *episteme* (grek. *επιστημη* översätts kunskap, vetenskaplig kunskap. Ordet förekommer först hos Platon) beskrivas som kunskap om förhållanden som inte är beroende av tid och rum.²⁷ Kunskapsproduktionen sker med hjälp av analytisk metod, observation och förnuftsresonemang. Kort sagt det som kommit att bli den moderna vetenskapens ideal som det yttrar sig i till exempel naturvetenskaplig teori.²⁸

Techne (grek. *τεχνη* översätts, konst, hantverk) är mer att likna vid hantverk och konst, att kunna tillämpa handens kunskap. Flyvbjerg skriver:

Mens *episteme* har at gøre med teoretisk *viden om hvorfor* og *techne* med teknisk *viden om hvordan*, fremhaever *phronesis* den praktiske viden og den praktiske etik.²⁹

Phronesis (grek. *φρονησις* av *φρονεω* som betyder tänka, eftertänksamhet, klokhed) är särskilt intressant i mitt sammanhang eftersom det har anknytning till tillämpad etik. *Phronesis* har att göra med visdom och en förmåga att skilja mellan gott och ont och att tillämpa etiska överväganden i praktisk handling.

I en artikel som handlar om diakonivetenskaplig forskning beskriver Kleiven *phronesis* särskilt i relation till diakonalt arbete. Kleiven menar att *phronesis* kan vara en god beskrivning av hur t.ex. ett empatiskt förhållningssätt kan förstärka krafter som bygger upp värdighet hos en annan människa.³⁰

²⁷ Samtliga språkliga kommentarer: Liddell and Scott 1986

²⁸ Flyvbjerg 2009:70-74

²⁹ Flyvbjerg 2009:70

³⁰ Kleiven 2015:44

Filosofen Magdalene Thomassen skriver:

Med utgångspunkt i Aristoteles har vi sett att kunskap kan vara av olika slag och tillägnas på olika sätt. Detta är en viktig insikt, inte minst för praktiska yrken. Eftersom vårdpersonal [---] ställs inför olika och komplexa arbetsituationer [---]förutsätter bedömning och handlande i praxis en mångfald kunskaper.³¹

Vad som ingår i *phronesis* kan vara svårt att exakt sätta ord på. *Phronesis* är dock nära förbundet med våra personliga förutsättningar. En kombination av etisk praxiskunskap, *techne* och *episteme* ingår i ett välöversvägt handlande och är därför *phronesis*.

Praxis (grek. *πραξις* egentligen handling, transaktion, privat eller inom handel eller en väl utförd handling) har att göra med att vi finns i världen i ett samhälle tillsammans med andra. *Praxis* är därmed interaktion på det mellanmännsliga området. Utövandet av praktiskt förnuft är en etisk aktivitet, som kommer av klokhet och praktisk vishet (*phronesis*). ”Det den kloke framför allt gör är att överväga väl”³² Den kloke har en disposition att handla i förening med en riktig tanke om vad som är gott och ont för människan:

Klokhet innebär därför ett samspel mellan överväganden kring överordnade, allmänna värden och överväganden kring konkret moraliskt handlande. En sådan bedömningsförmåga förutsätter mer ”än teoretisk kunskap; den förutsätter omfattande erfarenhet. Vi uppnår moraliska färdigheter genom *övning*”.³³

Tyst bakgrundskunskap

I 1900-talets vetenskapsfilosofi har det som kommit att kallas tyst kunskap eller bakgrundskunskap mer kommit i förgrunden. Som jag ser det är *phronesis* bland annat en tyst bakgrundskunskap. Ett av syftena med min uppsats är att tydliggöra tyst bakgrundskunskap såsom den kommit till uttryck i min empiri.

Begreppet tyst kunskap myntades av Michael Polanyi (1891-1976) på 1950-60-talet (bland annat i boken *The Tacit Dimension* 1967) då han förklarade att ”vi kan veta mer än vi kan säga”.³⁴ Exempel på sådan tyst kunskap är att vi kan känna igen människor som vi känner tillräckligt väl. Vi känner igen ansiktets utseende, kanske känner vi igen kroppshållning och rörelsemönster. Helhetsintrycket gör att vi snabbt kan göra en bedömning (i det här fallet känna igen en person), men det skulle vara svårt att beskriva med ord varför vi känner igen och hur eller på vilka grunder varseblivningen blir till. Att exakt avgränsa tyst kunskap är omöjligt men det är inte alltid optimalt att den förblir tyst.

³¹ Thomassen 2007:25

³² Aristoteles enl. Thomassen 2007:24

³³ Thomassen 2007:25

³⁴ Thomassen 2007:28

I reflektionen över praxis kan också delar av den tysta bakgrundskunskapen medvetandegöras och benämnas.³⁵

Nära den tysta kunskapen finns färdighetskunskap som bygger på träning och övning, en mästare som lär ut till en lärling. I diakonalt arbete får man som nyvigd diakon ibland en mentor, en äldre kollega att rådgöra med, att följa och efterlikna tills man står stadigt på egna ben.

I den aristoteliska traditionen räknar man också med intuition, ett om möjligt ännu mer svårdefinierbart uttryck. I dagligt tal är intuition liktydigt med att ”gå på magkänslan”. I sammanhanget med mästare och lärling handlar intuitionen mer om att kunna hämta fram inlärd kunskap som bidrar till en tydligare helhetsbild. Intuitiv förmåga, i ett professionellt sammanhang, blir en av grundvalarna för handlandet. Intuitionen bidrar till att se likheter med tidigare situationer och gör att man snabbt kan veta vilka strategier som är de bästa i en given situation. Snabbheten, omedelbarheten är också kännetecknande för tyst kunskap.

1.4 Metod och material

Jag har valt kvalitativ metod för min studie. Ansatsen är explorativ, utforskande, i första hand.

Kvalitativa metoder är särskilt lämpade när det är nära kontakt mellan forskaren och det som ska studeras. När man som forskare, som i mitt fall, vill undersöka andras tankar, värderingar och förmåga att fatta beslut i en given situation är de kvalitativa metoderna deltagande observation och/eller intervju att föredra. Mycket kortfattat kan intervju sägas vara en metod en som passar när man vill veta hur informanterna upplever sig själva och sin omgivning. Observation passar för att ta reda på hur människor förhåller sig till varandra i vardagen. För att få inblick i båda dessa områden kan metoderna med fördel kombineras.³⁶ En fokusgrupp kan ge just en sådan kombination av intervju och observation.

Syftet med intervjuer är att fånga informantens perspektiv på världen, hens kognitiva och känslomässiga uppfattningar inom ett visst område. Genom att lyssna till informanterna skaffar man ett empiriskt material som kan tolkas, systematiseras och dokumenteras så att informanternas uttalanden får struktur och logik.³⁷

Mot denna bakgrund har jag valt att arbeta med fokusgrupp som datainsamlingsmetod. En fokusgrupp skulle man kunna kalla en gruppintervju med inslag av deltagande observation. Fokusgruppen är inte helt klart definierad i metodlitteraturen, men kännetecknas i alla fall av att

³⁵ Thomassen 2007:30

³⁶ Thagaard 2013:58

³⁷ Fog 1999:14

flera personer samtalar om en gemensam frågeställning och det gemensamma samtalets innehåll utgör det material som sedan analyseras av forskaren.³⁸

Urval

I min uppsats utgörs informanterna av tre diakoner i aktiv tjänst. De är alla församlingsdiakoner och arbetar i en medelstor svensk stad. En av informanterna har erfarenhet från Sjukhuskyrkan. Alla tre befinner sig i åldersspannet 35-55 år och har c:a 10 års arbetslivserfarenhet som diakoner. En är man. Trots att informanterna var få till antalet representerar de olika erfarenheter av vanligt förekommande arbetsuppgifter inom diakonin.

De har också en skiftande livserfarenhet och kompetens beroende på kön, ålder, utbildning och sociala livssammanhang. Deras gemensamma erfarenheter har bidragit till varierande svar och infallsvinklar på problemet.

Urvalet av informanter kan betecknas som ett strategiskt urval som representerar den kompetens som motsvarar frågeställningen.³⁹

Jag som forskare är också församlingsdiakon vilket kunde varit ett hinder både i relation till informanterna och vad gäller min objektivitet. Därför vill jag påpeka att ingen av informanterna befinner sig i beroendeställning till mig. Vi är inte nära kollegor i dagligt arbete och jag har ingen överordnad ställning i relation till dem. Att jag känner till deras arbetsmiljö och övergripande förutsättningar ser jag som en tillgång. Ett grundläggande förtroende fanns redan oss emellan och jag är så att säga kultur-kompetent inom informanternas område. Jag forskar i en för mig välbekant miljö.

Fokusgruppen har använt fallbeskrivningar. Mycket förenklat kan man säga att de är exempel hämtade från diakonins vardag. En god fallbeskrivning behöver framför allt vara igenkännlig. Den är hämtad från verkligheten, men avidentifierad så att enskilda personer inte kan kännas igen. Fallbeskrivningen behöver vara tillräckligt detaljerad för att det etiska problemet ska vara tydligt. Däremot behövs inte onödiga detaljer som 'hon hade en röd klänning på sig'.

En fallbeskrivning ska beskriva ett etiskt problem, det vill säga en situation där det inte är uppenbart vilket handlingsalternativ som är bäst och där flera olika intressen står emot varandra. Fallbeskrivningar är en del av tillämpad etik. De passar oftast inte in i något färdigt och fixt schema som man bestämt sig för att använda och som alltid passar som hand i handske till de verkliga situationer där man kan, bör eller måste fatta beslut och handla.⁴⁰ Fallbeskrivningar är tvärtom komplexa, flertydiga och fyllda av överraskningar. Komplexiteten är en följd av att fallbeskrivningar handlar om levande människor.

³⁸ Thagaard 2013:99 och Hylander 1998:2-3

³⁹ Berg 2001:32

⁴⁰ Sundström 1996:76

Inom ramen för min diakontjänst har jag ofta arbetat med fallbeskrivningar som jag konstruerat själv. Dessa har använts i fortbildning för diakoner och sjuksköterskor. Under mina 10 år i Sjukhuskyrkan hade jag ett nära samarbete med sjuksköterskan och vårdläraren Birgitta von Oelreich. Tillsammans utarbetade vi ett studiehäfte för etikcirkel som fick namnet *Med människan i centrum*.⁴¹ I uppsatsen använder jag denna erfarenhet insatt i en vetenskaplig ram.

1.5 Fokusgruppens genomförande

Fokusgruppen träffades en vacker marsdag. De tre informanterna genomförde tre samtal sinsemellan à 45 minuter under dagens lopp. Jag som forskare satt i ett hörn av rummet och skötte inspelningen (endast ljudupptagning) och höll koll på tiden och påminde om när det var dags att gå vidare till nästa moment.

I övrigt gjorde jag anteckningar och iakttog samspelet mellan deltagarna på den icke-verbala nivån. Det bidrog till en djupare förståelse än om jag endast lyssnat på det sagda ordet.

Min närvaro i rummet kallar jag för deltagande observation men i mycket nedtonad form. Jag la mig inte i samtalet eller ställde följdfrågor. Min förhoppning var att deltagarna i huvudsak inte skulle påverkas av att jag fanns i rummet. Stämningen var lugn och eftertänksam.

För att kunna genomföra fokusgruppen behövde jag en reflektionsmodell och jag behövde konkreta etiska problem som gruppen kunde utgå ifrån.

Till min hjälp använde jag mig av Halvor Nordbys reflektionsmodell.⁴² Reflektionsmodellen är särskilt tänkt för personal i människovårdande yrken, särskilt de som arbetar närmast den hjälpbehövande. Jag bedömde att det är så stor likhet mellan diakonalt arbete och många vårddycken att denna modell var fullt tillämplig i ett diakonalt sammanhang. Här kommer jag att beskriva den förenklade reflektionsmodell som fokusgruppen använde sig av.

Reflektionsmodellen grundar sig inte på någon specifik etisk teori utan är mer processorienterad. I fokusgruppen var det samtalsprocessen och vad som framkom i den som låg till grund för de bedömningar som gjordes och vilka etiska val som togs.

Reflektionsmodellen består av sex frågor, varav en är formulerad som en uppgift som ska tillämpas på fallbeskrivningarna:

1. Vilka känslor väcker berättelsen?
2. Vilka är berörda?
3. Ett etiskt problem föreligger när det inte är självklart hur man bör handla. Formulera det etiska problemet!
4. Vilka handlingsalternativ är möjliga?

⁴¹ Sundström och von Oelreich 2000

⁴² Nordby 2012: 36-48

5. Vilka hänsyn bör du ta till dig själv och andra?
6. Vad väljer du att göra – och när?

Etiska hänsyn

Informanterna har skriftligen lämnat sitt medgivande till att delta i studien. Dokumenten med deras namnunderskrifter förvaras hos forskaren. Det samma gäller ljudinspelningen som finns sparad på en MP3-spelare. Ljudfilen kommer att raderas när uppsatsskrivandet avslutats. Informanterna kommer att förbli anonyma. Slutligen har inspelningarna skrivits ut, så att även andra forskare ska kunna få tillgång till materialet som helhet, även om transkriptionen som sådan inte ingår i uppsatsens huvudtext. Utskriften liksom noteringar från fokusgruppintervjunerna finns tillgänglig hos forskaren.

Reliabilitet och validitet

Det finns olika sätt att definiera reliabilitet. I kvalitativ forskning läggs vikt vid att själva datainsamlingsmetoden är väl beskriven och transparent, beskriven steg för steg, med andra ord möjlig att använda även för en annan forskare. Reliabiliteten är också kopplad till hur resultaten beskrivs. De data som kommer fram under intervjun, i det här fallet fokusgruppen, ska vara tydliga så till vida att läsaren tydligt kan skilja mellan primärmaterialet, det som faktiskt sades och de kommentarer och reflektioner som är forskarens egna. Jag anser att reliabiliteten är god, då jag beskrivit tillvägagångssättet för datainsamlingen noggrant och transparent.

Om reliabiliteten, tillförlitligheten, främst berör insamlingsmetoden av data så avser validiteten, giltigheten, i första hand tolkningen av resultaten. Jag redogör för min tolkningsprocess i slutkapitlet. Även här är det viktigt med transparens. Tolkningarna som forskaren kommer fram till ska ha bäring på den verklighet som studerats. Informanterna ska ha rätt kompetens i förhållande till frågeställningen. Man ska kunna följa forskarens tankegång från A till B. Det ska inte finnas data som feltolkats eller övertolkats. Forskaren styrker validiteten genom att vara självkritisk och ständigt pröva olika tolkningar av sitt material för att avfärda vissa som mindre relevanta till förmån för andra.⁴³

Kunskap om etiska bedömningar

Vilken typ av ny kunskap kan då ett projekt som detta bidra till? Kvalitativa metoder används ofta för att vidareutveckla teorier eller utforma nya tillvägagångssätt för kunskapsinhämtning. En latent kunskap kan komma fram och belysas. Tanken med mitt projekt är bland annat att låta några diakoners reflektioner kring och formulering av hur man kan formulera och lösa etiska problem

⁴³ Silverman 2011:360-373

komma fram och verbaliseras. Detta kan leda till en ökad självinsikt hos diakonen och en ökad kunskap om hur reflektionsmodellen för att lösa etiska problem kan användas och komma till nytta.

Det vetenskapliga sammanhang som min studie befinner sig i tillförs därmed en ytterligare dimension. Med en praktisknära ansats, som i denna studie, lyfts diakonins vardagsrum in i forskningsrummet, och det vardagliga och verklighetsnära blir belyst med forskningens sökljus. Kunskapen blir prövbar och i viss mån generaliserbar.

2. Resultatredovisning från fokusgrupperna

I detta kapitel redovisar jag resultatet från fokusgrupperna. Inledningsvis kommer jag att redogöra för hur jag gått till väga för att sortera materialet. Redovisningen kommer sedan att vara strukturerad i två block, där det första är fokuserat på de problem som fallbeskrivningarna handlar om. Här kommer jag framför allt att ha en induktiv ansats. Själva intervjumaterialet genererar stoff och teman som jag sorterar, redovisar och kommenterar.

Det andra blocket handlar om de yrkesmässiga problem som diakonerna ställdes inför när de skulle hantera fallbeskrivningarna. Detta område framträdde med oväntad tydlighet i materialet och jag har därför valt att redovisa det för sig. Här kommer jag framförallt att ha en deduktiv ansats och låta tillämpliga teorier belysa delar av intervjumaterialet.

2.1 Etik och teologi i diakonernas bedömning av fallbeskrivningarna

I det första blocket som berör de etiska problemen i fallbeskrivningarna kunde jag, när jag sorterat materialet, se att två huvudområden framträdde. Det ena området berör främst etiska frågeställningar och det andra främst teologiska frågeställningar. Nedan ger jag en kort kommentar till ämnena etik och teologi, därefter visar jag hur redovisningen är strukturerad, därefter återges fallbeskrivningarna, en i taget, med tillhörande redovisning.

Etik och teologi – beröringspunkter och skiljelinjer

I min redovisning har jag delat upp temana i två områden, där det ena har en mer generell etisk karaktär och det andra en specifikt teologisk tyngdpunkt.

Självfallet är det inte vattentäta skott mellan de två områdena. De flyter delvis i varandra, men för att få struktur och överblick kommer jag att presentera dem var för sig. I min bedömning av vad som hör till vilket område har jag byggt på ett resonemang som Erik Blennberger för i artikeln ”Diakoni, etik och ideologi”.⁴⁴ Han diskuterar frågan varför kristna församlingar ska ha verksamhet för att ge människor omsorg och stöd.⁴⁵

Blennberger menar att det finns etiska värden utifrån en kulturell allmänning som har bäring på diakonin. Bland dessa återfinns till exempel:

- Välfärd
- Värdighet
- Frihet

⁴⁴ Blennberger 2008

⁴⁵ Blennberger 2008:89

- (social) rättvisa
- Jämlikhet

Blennberger presenterar också rent teologiska argument. Bland dem beskriver han kristologiska argument:⁴⁶

- Diakoni som kristusefterföljelse
- Diakoni som kristusrepresentation
- Diakoni genom att se människor med Kristi blick
- Diakoni som handlingar mot Kristus själv

Blennberger menar att efterföljelse-argumentet är det viktigaste.

Jag instämmer i Blennbergers slutsats att diakoni behöver anknyta både till etiska normer från en kulturell allmänning och till etiska normer med direkt teologisk anknytning

Som jag visar i min analys av intervjuerna så blandas etiska och teologiska argument och teman på ett till synes obehindrat sätt, men informanterna själva är förmodligen omedvetna om det. De uttrycker i alla fall inte explicit denna förflyttning mellan den allmänna och den teologiska etiken. Som forskare har jag, genom att benämna både de allmänna etiska och de teologiska temana, visat på både allmänna etiska och teologiska medvetenhet hos informanterna.

Redovisningens struktur

Jag redovisar nedan vart och ett av fallen för sig. Först återger jag fallbeskrivningens hela text. Under varje fall diskuterar jag därefter inledningsvis etiska teman och därefter specifikt teologiska teman.

I den korta instruktion som föregick fokusgruppintervjuerna framhöll jag att det inte var nödvändigt med konsensus mellan informanterna. Därför bad jag dem att på egen hand skriva ned sina svar vad gäller uppgift 3: ”Ett etiskt problem föreligger när det inte är självklart hur man bör handla. Formulera det etiska problemet!” Nedan har jag citerat den exakta och oavkortade formulering som varje informant skriftligen gav av det etiska problemet. Dessa citat inleds: ”Informant Y:--” etcetera. Informanterna har alltså svarat både muntligen och skriftligen på uppgift 3. De hade ett öppet resonemang även kring denna punkt, men deras slutliga svar i skriven form har endast jag tagit del av. Här ska jag försöka följa hur resonemanget har gått för att komma fram till formuleringen av det etiska problemet i respektive fall och hur man valt att lösa det.

⁴⁶ Blennberger 2008:91

När det gäller teologi vill jag påpeka att medlemmarna i fokusgruppen, efter att bandspelaren stängts av, spontant sa: ”Vi har ju inte pratat teologi”.⁴⁷ Jag tolkar det som att informanterna inte medvetet talat teologi eftersom det inte var uppgiften, men, som jag kommer att visa, finns teologiskt material inlättat i samtalen. Informanterna själva har bidragit med teologi. Min uppgift som forskare blir att tydliggöra och sätta in det i en större tolkningsram.

Fallen har jag för informanterna betecknat med A, B och C för att inte styra deras bedömning i en viss riktning. I framställningen nedan kommer jag, för läsarens skull, att ange en rubrik på fallet som fungerar som en sammanfattning av respektive fall. Vad gäller citat ur materialet använder jag bokstav på det fall citatet är hämtat ifrån, nummer på uppgiften i reflektionsmodellen och informantens alias (X, Y och Z), till exempel A2Y. (Fall A, uppgift 2, informant Y.)

I framställningen nedan kommer jag växelvis att använda orden ”informant” och ”diakon”. Det förra när jag vill beskriva informanternas utsagor och det senare när jag vill beskriva hur diakonerna i det tänkta fallet agerar. Ordet ”konfident” använder jag när jag avser huvudpersonen i fallet, den som diakonen främst interagerar med.

Fall A. En komplicerad mor-son-relation.

En kvinna i 40-årsåldern, som du inte träffat tidigare, söker upp dig. Hon berättar att hon har fem barn i fyra olika relationer. Ingen av fäderna finns till för sitt barn. Nu har den äldste sonen (22 år) övertalat sin mamma att få låna hennes kreditkort för att köpa en soffa som familjen behöver. Efter en tid börjar det komma kreditkorts-fakturor på inköp av olika slag som mamman inte känner igen och hon inser att hon snart kommer ha kronofogden efter sig, eftersom hon inte kan betala fakturorna. Hon arbetar själv på socialförvaltningen som administratör. Hur kan du hjälpa henne?

Etiska teman

Informanterna är i sitt samtal överens om att det etiska problemet ytterst handlar om relationen mellan modern och sonen.

Informant X: Förhållandet mellan sonen och mamman. Vilket ansvar tar och ska sonen ta?

Deras relation kompliceras av att det finns både skuld, skam och lögn (eller undanhållande av sanning) som står emellan modern och sonen. Informanterna har registrerat komplexiteten och det avspeglas i att fall A genererar flera teologiska teman, som jag visar nedan. Dessutom finns kanske en juridisk aspekt:

⁴⁷ Notering från fokusgruppintervju

Informant Z: Vi vet inte om mamman pratat med sonen. Vem står som ansvarig för situationen?
Ska mamman ta på sig skulden till räkningarna som inte kan betalas?

Har något brottsligt ägt rum, och vem bär ansvar i så fall? Informanterna ägnar mycket uppmärksamhet åt att komma underfund med det.

Informant Y: Juridik kontra föräldraskap. Svårt att döma när föräldern ej gett barnet det det önskar, behöver. Som ensamstående, otillräckligt.

När handlingsalternativen diskuteras blir en avgörande fråga: Vilken roll ska diakonen ta?

[ska jag ta hänsyn] till mig själv som diakon? Hänsyn betyder vad är det jag kan göra och vad kan andra göra? Att man inte tänker att man kan lösa det här själv. (A5Y)

En annan fråga är vem eller vad ska prioriteras när man väljer handling.

om man säger att man ska inkludera sonen med hänsyn till mamman, lyssna in henne om hon vill ha diakonen för sig själv, ha en egen vuxenkontakt, där kanske inte sonen ska vara med. (A5X)

Tidigt i samtalet kommer två handlingsförslag. Ett kortsiktigt förslag innebär att föreslå mamman hjälp med att reda ut det ekonomiska. Här kan diakonen träda tillbaka och dra nytta av annan expertis. Det andra handlingsförslaget är mer långsiktigt och innebär att erbjuda kvinnan samtal med diakonen som kan handla om hur mamman vill hantera relationen till sonen. De två handlingsförslagen svarar väl mot informanternas formulering av det etiska problemet. Det etiska problemet berör både ekonomiskt ansvarstagande och frågan om relationen mor-son. Därför är handlingsförslagen adekvata i relation till det etiska problemet.

Teologiska teman

Det finns ett flertal teologiska teman explicit och implicit i informanternas resonemang kring fallet. Temat dömande och nåd är mycket nära temat skuld och skam. Det framträder som allra tydligast i detta fall. Det är viktigt att skilja mellan skuld och skam. Skam är en känsla som göms undan, som är svår att benämna eller vidgå. Informanterna inser värdet av att skammen benämns. Den skam som benämns upphör att vara skam. Det tar sig uttryck i att informanten säger:

Jag känner igen vanmakt och skam [hos mamman]. (A1X)

Informanterna visar att de behöver tänka sig för innan de tar en etisk ståndpunkt. Först bör man komma underfund med var skulden finns någonstans. Till skillnad från skam är skuld något reellt, en faktisk handling som ger upphov till skuld och som går att åtgärda eller att gottgöra.

Informanterna bemödar sig också, i fall A särskilt, om att placera skulden. Är den mammans eller sonens eller bådas? Om man inte kan placera skulden är det svårt att avgöra hur man ska bedöma en situation.

Temat dömande och nåd finns med i detta fall, liksom i de övriga, och temat uttrycker både något teologiskt och existentiellt. Det verkar vara så att informanterna, ganska snart, i sina resonemang kring de tre fallen, ser att här finns en skuld som är mer eller mindre otydlig för konfidenten, men som är tydlig för diakonen.

Informanterna ser det också som diakonens uppgift att försöka lägga skulden på bordet, eller åtminstone tydliggöra skulden för sig själv.

I fall A uttalas inte ordet nåd. Det är dock helt uppenbart att informanterna har klart för sig att det är viktigt att tänka i termer av nåd. Det blir tydligt i uttalanden som:

Ett sätt att stödja är att avdramatisera det hela lite, inte förstora. Att inte göra skulden och brottet så stort. (A6Z)

Ett ytterligare teologiskt tema är sanning och bemyndigande. ”Vad är sanning?” (Jh.18:38) Det är Pilatus fråga under förhöret med Jesus. Jesus själv säger: ” Jag är vägen sanningen och livet.” (Jh.14:16) Sanning är därför ingången till att hitta förlåtelse, få upprättelse, bli myndiggjord (som är det ord som informanterna använder).

Det finns något gott och friskt i att han [sonen] kan reda ut det här själv. Ett sätt att myndiggöra honom, den vägen sona lite av det han gjort. (A6Z)

Citatet uttrycker vad det innebär att få vara en vuxen ansvarstagande människa som också kan ta emot nåd eller kan ta emot förlåtelse, om man vill använda det uttrycket. Nåd och förlåtelse hänger nära samman.

Sammanfattning: Fall A innehåller flera teologiska teman som berörs både implicit och explicit av informanterna. Dessa är skuld och skam, dömande och nåd samt sanning och bemyndigande. Det etiska problemet är tydligt formulerat och de handlingsalternativ som föreslås är i överensstämmelse med problemet.

Fall B. Våld i nära relationer.

Du lär känna en ung ledare som hjälper till i församlingens konfirmandgrupp. Han har just fyllt 18 år. Han verkar vara en lugn och harmonisk person. Efter en heldag med konfirmanderna märker du att han dröjer sig kvar och du frågar om han vill ha skjuts hem. I bilen anförtror han dig att hans föräldrar ska skiljas eftersom pappan varit våldsam mot mamman. Mamman kan inte flytta

omedelbart, även om hon vill det, för hon har ingenstans att ta vägen. Pojken själv bor fortfarande hemma.

Hur hanterar du förtroendet?

Etiska teman

Fall B har tystnadsplikten klart i förgrunden. Det etiska problemet handlar om balansgången mellan att agera och hålla på den tystnadsplikt som åligger en diakon.

Informant X: Att agera utan att missbruka förtroende. Hur illa far pojken? Ska vi skjutsa hem pojken ens. Hänsyn till pojkens lojalitet och känslor, både synliga och kommande.

Allt som sägs i ett självvårdande samtal faller under tystnadsplikten. Samtidigt ska en diakon anmäla till socialtjänsten om ett barn far illa. Pojken i fallbeskrivningen har nyss fyllt 18 så i strikt mening är han inte ett barn.

Informant Y: Agera kontra tystnadsplikt. 18 år. Orosanmälan? Hur agera?

Informanterna uppehåller sig också vid hur diakonen, i församlingen där pojken är engagerad i konfirmandarbetet, måste se till att inte yppa något om hans situation. En av informanterna säger:

Jag tänker att det här är en mycket allvarlig situation. Allvarliga saker får ju ledare kännedom om. Viktigt att prata om hur man kan föra saker vidare. Min erfarenhet från sådana sammanhang, det är just det här som diakonen ska ha utrymme för. Ha lite mer av enskilda kontakter i stället för att ha så mycket planering av pedagogiska pass. (B3Z)

Samtidigt brottas informanterna med hur de ska kunna agera om det behövs.

Informant Z: Agera utan att missbruka förtroendet. Blir hjärtligt engagerad i hur han mår och om han är rädd och till vilken grad, önskar att erbjuda min egen soffas. Det är ett dilemma. Pojkens egen kärlek till föräldrarna kan stå emot att han kan tänka sig att exempelvis vittna.

Det finns många starka känslor med i resonemanget och parallellt med det också en undran vilka känslor som rör sig hos pojken. Han verkar så förnuftig, vad känner han egentligen? Liksom i fall A finns en reflektion kring yrkesrollen. En informant betonar:

Långsiktigt jobba med de sår man bär. Tänker att jag har handledning, behöver prata med någon. Jag kan inte gå in i en nära relation och samtidigt ha ett fågelperspektiv. Jag behöver en second opinion. (B6Y)

Tankar om dömande och nåd ventileras också. Citaten får illustrera:

[Pojken kan ha] skuld för att man berättar över huvud taget. (B6X) Normalisera inte förstora. (B6Z)

Handlingsplanen för lösningen av det etiska problemet är både långsiktigt och kortsiktigt. Alla tre informanterna är överens om att erbjuda pojken fortsatt kontakt. Det dryftas hur man kan lösa en intressekonflikt för att lära känna honom bättre. Det mer långsiktiga handlar om att som diakon få råd och stöd för egen del.

Teologiska teman

Det som är gemensamt för informanterna är att de vet att man behöver tala om sanningen. Det går inte att gå förbi sanningen, det är viktigt att värna om den. Det är särskilt tydligt i fall B, med den unga pojken som lämnar ut ett förtroende till diakonen. Förtroendet i sig är ett sätt att tala sanning om sin situation, annars är det inget förtroende. Med ett förtroende förhåller det sig så att för den som uttalar det är det sant. Det märks att informanterna här blir mycket engagerade och inser att den unge mannen har hållit inne med något, det finns något mer att säga än det förtroende som lämnas ut under den korta bilfärden som beskrivs i fallet.⁴⁸ Pojken håller inne något som är mycket viktigt och skört. I informanternas resonemang handlar det om att våga närma sig pojken och locka fram sanningen eller större delar av den sanning som handlar om hur den unge mannen själv uppfattar sin situation. Själva ordet sanning använder inte informanterna heller. Det är uppenbart att informanterna är sanningen på spåret, eller mycket intresserade av sanningen. De är inte intresserade av en fasad eller förljugen attityd, utan av det som faktiskt är sant.

Ytterligare ett tema är starka känslor. Man kan invända att starka känslor inte är något teologiskt begrepp. Företeelsen starka känslor som i evangelierna benämns till exempel ”upprörd i sitt inre” eller ”fylld av medlidande” förekommer ofta. Det står till exempel om den barmhärtige samariern att han fylldes av medlidande (Lk.10:33) och medlidandet har då lett vidare till en barmhärtig handling. Jag menar att det finns en koppling mellan ett starkt känslöengagemang och viljan att göra en god handling. Företeelsen som sådan – stark känsla kopplad till god handling - förefaller bekant för informanterna. Om det är en igenkänningsfaktor från deras egen läsning av evangelierna eller inte är svårt att säga. Min poäng är dock att diakoner verkar i en kyrklig kontext och jag förutsätter i min tolkning att informanterna är hemmastadda i det bibliska materialet. Det personliga engagemanget eller de personliga starka känslorna hos informanterna är i alla fall avgörande för hur lösningen av det etiska problemet gestaltar sig. Följande citat får illustrera:

Jag känner sorg, uns av rädsla och omsorg. (B1X) Ömhet dröjer sig kvar när jag får det här förtroendet. (B1Y)

Sammanfattning: I fall B är tystnadsplikten i förgrunden och därmed blir det etiska problemet hur diakonen ska hantera pojken förtroende. Lösningen innefattar både ett långsiktigt och ett kortsiktigt perspektiv, där det långsiktiga innebär att diakonen också värnar om sig själv och sin

⁴⁸ Notering från fokusgruppintervju

yrkesroll. Det teologiska perspektivet är mer i bakgrunden men även här berörs sanning, starka känslor, skuld och nåd.

Fall C. Problem i öppen verksamhet.

Församlingen bedriver en sommar-caféverksamhet riktad särskilt till barnfamiljer. Ni vistas ute i församlingshemmets trädgård så mycket som möjligt.

En dag lägger du märke till en ung mamma som har med sig sin två-åriga dotter. Mamman låter barnet springa omkring utan uppsikt så du ber en av de ferieanställda ungdomarna att hålla ett öga på flickan. Mamman står och röker medan hon pratar med en annan mamma. Ni har informerat om att det inte är tillåtet att röka på gräsmattan. Du har också lagt märke till att flickan ser smutsig och ovårdad ut. Hon är barfota och verkar inte ha några skor.

Hur ska du hantera detta?

Etiska teman

I fall C dryftas hur man kan lösa en intressekonflikt i öppen verksamhet. Det är en konflikt mellan den stora gruppens och den enskilda deltagarens behov.

Informant X: Vissa prioriteringar kolliderar med mammans beteende. Säg till men behåll en god stämning. Omöjliggör reglerna att mamman känner sig välkommen? Vilket är viktigast – barnet eller att inte röka eller får vi till båda?

Regler för att värna den allmänna trivseln (rökförbud) står emot en önskan att få god kontakt med både mamman och barnet. Hur ska diakonen närma sig mamman är ett underliggande etiskt problem:

Det handlar om vilka vi behöver ta hänsyn till, familjer och barn samtidigt hänsyn till kvinnan om man kommunicerar med värdighet. (C5Z)

Mamman har själv inte sökt kontakt, hon är en av många gäster på sommarcaféet. Hos en av informanterna väcks också en kulturfråga:

Vissa kulturer tillåter stor spridning, man behöver inte bete sig likadant för att vara tillsammans, här [i Sverige] måste man mer göra likadant för att vara tillsammans. (C5Y)

Lösningsförslaget blir mer kortsiktigt. Handlingsplanen går ut på att försöka närma sig den rökande mamman på ett värdigt och inkluderande sätt. En av informanterna påpekar vikten av att hantera sina egna reaktioner så att eventuell irritation inte går ut över mamman.

Teologiska teman

Informanterna uttrycker många starka känslor även i fall C:

ett dilemma om jag låter irritationen mot modern komma fram (C1Y)

I fallet nämns främst ilska och irritation. En av informanterna påpekar att det är viktigt att inte låta känslan av irritation ta överhanden i relation till konfidenten.

Informant Y: Min reaktion mot modern kan gå ut över möjligheten att få bra relation till barnet. Verksamhetens bästa, som påverkar många.

I den mån man som diakon inte kan urskilja sina egna känslor, blir det svårt att hantera dem och veta hur man bäst bemöter andra. Risken finns alltid att ilskan och irritationen tar överhanden, och det blir sällan konstruktivt.

Dömmande och nåd är ett underförstått tema även här. Mamman i fallet tycks vara omedveten om att hon gör fel eller att hon inte lever upp till uppförandekoden på caféet.

Dilemmat blir huruvida diakonen ska ta upp frågan över huvud taget. Hur viktigt blir det att påtala att något är fel och då skuldbelägga den rökande mamman?

Informant Z: Våra egna regler och prioriteringar krockar med vår önskan om att mamman ska känna sig hemma. Säger vi inte till kan vi istället förlora andras förtroende.

Här beskrivs en balansgång mellan dömmande och nåd, eller annorlunda uttryckt, att låta nåd gå före rätt.

Sammanfattning: I fall C rör diskussionen främst relationen mellan individens och gruppens behov. Diakonen behöver bestämma sig för var lojaliteten ska ligga. Hos en specifik besökare eller hos den stora gruppen. Kanske går det att förena. Lösningförslaget är kortsiktigt, att antingen låta saken bero eller att tilltala mamman med ”värdighet”.

2.2 Informanternas egna förhållningssätt

Nedan följer en teoretisk och en tematisk analys av de teman som framkommit i intervjumaterialet avseende informanternas egna förhållningssätt. Jag presenterar de teman som jag identifierat som informanternas egna förhållningssätt och interfolierar dem med teoretiska resonemang som belyser och klargör vad jag menar med de olika begreppen som förekommer.

Fokusgruppens uppgift var bland annat att formulera det etiska problemet i fallbeskrivningarna, som jag visat ovan. Informanterna har också visat på lösningförslag för respektive fall.

Intervjumaterialet visar på ytterligare en etisk dimension. För mig som forskare var det överraskande att detta perspektiv skulle bidra med så pass mycket nytt material. Därför önskar jag att belysa det särskilt.

Det är skillnad mellan att *formulera* ett etiskt problem och att *bantera* ett etiskt problem, med hänsyn taget till ”mig själv”. Den amerikanske filosofen Donald Schön har utvecklat tankar om reflektionens betydelse.⁴⁹ När Schön beskriver reflektionens möjligheter skiljer han mellan reflektionen om det etiska problemet *i* fallet och de etiska problemen *omkring* fallet. Det ger en perspektivförskjutning som gör att man upptäcker fler dimensioner av den tysta kunskap som deltagarna i min studie besitter.

Informanterna placerar sig själva i den roll som diakonen i respektive fall har. Det vill säga, varje informant har omedvetet ställt sig själv frågan: ”Vad skulle jag själv ha gjort om jag var diakonen i det beskrivna fallet?” Denna förskjutning i perspektiv är hårfin (och fluktuerande) och delvis omedveten och outtalad för informanterna. Informanterna byter själva perspektiv från att vara en mer utomstående iakttagare till vad som pågår i fallet - distansen är nödvändig för att kunna arbeta med fallbeskrivningar - och att bli djupare engagerade genom att helt leva sig in i hur hen själv skulle ha agerat i respektive fall om det så att säga hade inträffat på riktigt. Perspektivet skiftar mellan utifrån och inifrån, mellan närhet och distans.

Integritet och autonomi

Som jag visar nedan är självkänedom och egna begränsningar återkommande teman när det gäller informanternas egna förhållningssätt. Självkänedom har med egen integritet att göra, och egen begränsning handlar om autonomi, det vill säga förmågan till självständigt handlande. Den första viktiga insikten i sammanhanget är att få syn på och förstå att det finns ett samspel mellan min egen och den andres integritet och autonomi. Jag vill därför lyfta dessa två viktiga begrepp inom etiken.⁵⁰

Integritet kan delas upp i fysisk, psykisk och existentiell integritet. Autonomi kan också kallas viljeintegritet.

Fysisk integritet är viktigt i alla mellanmänniska relationer. Den handlar bokstavligen om att inte komma för nära en annan person. Det blir särskilt tydligt i sjukvården där läkaren, för att kunna utföra sitt arbete, måste ta på en annan person, eller till och med skära i en annan människa eller på olika sätt manipulera den andres kropp med olika behandlingar. Här tvingas man att överskrida den andres fysiska integritet för att det har ett gott syfte nämligen att återställa hälsan.

⁴⁹ Resonemanget om Schön återfinns i Thomassen 2007:39 ff. Hon hänvisar till Schöns bok *The Reflective Practitioner*, 1983

⁵⁰ Grundläggande resonemang om autonomi och integritet återfinns i: Sundström 1996:87-117 och Tranöy 1991:25-36

Beaktandet av den fysiska integriteten är inte fullt så drastisk inom diakonin men är väl värd att ha i åtanke. Man beaktar den fysiska integriteten bäst genom att bokstavligen talat vara observant på den andres gränser. Den andres integritet skyddar man bland annat genom att hålla fysiskt avstånd. En god grundregel är att ta i hand. Inga andra fysiska närmanden kan betraktas som självklara, de kan vara direkt olämpliga.

Insikten om ungdomars sårbarhet i olika kyrkliga sammanhang har uppmärksammats och lett fram till riktlinjer för hur man ska förebygga till exempel oönskade närmanden och sexuella trakasserier.⁵¹ Jag nämner det eftersom ett av fallen i min empiri (fall B) handlar just om en ung person.

Psykisk integritet har att göra med psykisk hälsa. Diakoner möter ofta människor med psykisk ohälsa. Att beakta den psykiska integriteten är nära kopplat till att ha god kännedom om hur psykisk ohälsa kan yttra sig och påverka livssituationen.

Att beakta den andres existentiella integritet innebär att ha kunskap om och respekt för den andres värderingar, tro och kulturella tillhörighet.

Viljeintegritet eller autonomi är intressant att beakta när man som diakon förväntas hjälpa den andre med konkreta handlingar. Grundläggande här är att förvissa sig om den andres vilja. Vad vill och kan hen göra själv och vad exakt vill hen ha hjälp med. Därtill kommer frågan till diakonen själv, vad kan och vill hen göra som inte strider mot den egna autonomin och integriteten.

Detta växelspel mellan egen och andras integritet och autonomi är viktigt i yrkesrollen som diakon och ytterst diakonens ansvar att uppmärksamma och beakta. Överlag tycks det finnas en medvetenhet om att autonomi och integritet är nödvändiga att beakta både i relation till personerna i fallen och till sig själv som diakon. Uppgift 5 i reflektionsmodellen (Vilka hänsyn bör du ta till dig själv och andra?) inbjuder till en sådan reflektion. Som diakon bör man känna sina egna begränsningar och möjligheter. En god självkännedom underlättar kontakten med konfidenten och gör att man lättare kan identifiera och respektera konfidentens gränser och förmåga till självständighet. Autonomi handlar också om diakonens egen förmåga att välja handling eller avstå från en handling som diakonen inte är beredd att utföra eller som är olämplig i sammanhanget.

I fall B som främst handlar om tystnadsplikten är det extra tydligt att beakta integriteten. En ung person är i centrum och då är situationen ömtålig. En av informanterna vill ta hem den unge mannen:

Jag hamnar i ett problem att vi bryter mot massa olika lagar. Jag skulle så gärna vilja veta, är han rädd? Rädd för att komma hem. Då vill jag att han sover på min soffa. (B3Z)

⁵¹ *Vad gör vi nu? Bemötande och förebyggande av sexuella övergrepp*. 2011

Informanten är medveten om att erbjuda soffan är att bryta mot både pojkens och egen integritet men uttalar ändå tanken högt kanske som ett uttryck av frustration över situationen.⁵² Citatet handlar både om diakonens integritet och insikt om egen begränsning. Längre fram säger en annan informant:

[Det är ett] etiskt dilemma att man vill skydda pojken i förhållande till att ta emot och bära, det går inte att agera också, när man har tystnadsplikten, han kanske inte vill att vi röjer något. (B3Y)

Här handlar det både om informantens och pojkens autonomi. Informanten kan inte göra precis som hen vill och därmed blir informantens självständighet, autonomi beskuren. Informanten vill värna både om pojkens autonomi och integritet. Pojken måste få handlingsutrymme att själv få bestämma över vad som kan göras åt hans situation.

han kanske inte vill ha hjälp att flytta någon annanstans. (B4Z)

Vi får räkna med att det begränsar [informantens] handlingsutrymme. Vi ser det som naturligt; barn behöver sina föräldrar mer än mig. (B4Y)

I fall C är det tydligt att informanterna brottas med hur de ska närma sig mamman, som är en av många besökare i en öppen verksamhet (sommarcafé):

Jag tror att man får ha finkänslighet. Hur och när blir viktigt, den andre ska inte behöva tappa ansiktet. (C6Y)

Uttrycken ”finkänslighet” och ”inte tappa ansiktet” vittnar om att mammans autonomi måste beaktas. Som diakon kan man inte se på sig själv som en självklar auktoritet i relation till en besökare. Man måste vara observant på den andres gräns för närhet och distans.

Inbyggt i det stora sammanhanget att vara nära varandra utan att det är så särskilt, det vore ett större steg att gå in i självvårdrummet än att dela [förtroenden] med någon på en gräsmatta. (C4Y)

Dessa hänsyn innefattar också en viss kulturkompetens, det vill säga en förmåga att förstå att den andre, utifrån sin kulturella tillhörighet, kanske inte delar mina värderingar om vad som är gott och rätt.

Seendets imperativ

Etiskt förhållningssätt förutsätter förmågan att se och förstå en annan människa. Detta leder vidare till ett annat filosofiskt område som kretsar kring mötet med den andre. Här lyfter jag fram filosofen

⁵² Noteringar från fokusgruppintervju

Emmanuel Lévinas. All människovårdande verksamhet är ytterst beroende av människosynen. Det överordnade målet för *praxis* är inte jag själv utan Den Andre.

Den ordlöse nestekjærlige handling kan jo begrunnes utfra en serie ulike moralfilosofiske teorier. Ikke minst har Emmanuel Lévinas' forståelse av det allmenne moralske ansvar som stiger fram fra "den annens ansikt" en sterk apell til uselvvisk handling.⁵³

Lévinas beskriver en etisk ursituation som helt enkelt består av ett möte mellan två individer. Vem den andre är, egenskaper eller tillhörighet, kulturellt eller socialt är inledningsvis helt ointressant. Det är mötet med den andres ansikte som kan uppfordra till handling. Den andre har ett moraliskt anspråk på mig endast utifrån att vara människa. Mötet med den andres ansikte får mig att inse att den andre är unik, är något annat eller mer än mina föreställningar.

Ansiktet uttrycker såväl det unika, det absolut andra och främmande, som det nakna, sårbara och försvarslösa i människans existens.⁵⁴

Det etiska krav som utgår från den andres ansikte uppfordrar oss att svara. Jag kallar det *seendets imperativ*.

Är man som beslutsfattare beredd att stå för sina beslut ansikte mot ansikte med berörda individer? Att ställa sig sådana frågor är att i tanke och känsla återvända till den etiska ursituationen.⁵⁵

Det är dock viktigt att påpeka att Lévinas ansats inte är uttömmande för hur en mer komplex etisk bedömning ska gå till. Där behövs många avvägningar som jag har visat i min empiri, men fortfarande är ansatsen en replipunkt att återvända till i det att man arbetar med olika lösningsförslag på etiska problem.

Vad gäller seendets imperativ kan jag inte hänvisa till några citat i intervjumaterialet. Materialet som helhet visar ändå vilken attityd gentemot personerna i fallen som är viktig. Det sätt som informanterna både resonerar och vill agera på vittnar om att de har en intuitiv känsla för seendets betydelse.⁵⁶ Alla informanterna, i alla tre fallen ser snabbt vem som är huvudpersonen och ger sig genast i kast med att fundera över sätt att närma sig personen. Mötet med den andre, såsom Lévinas beskriver i den etiska ursituationen, tycks fungera som ett seendets imperativ. Som diakon behöver man svara på den Andres Ansikte. Ingen av informanterna ger uttryck för någon tvekan. Ingen önskar att bara gå förbi. Ingen av informanterna ställer heller frågan "Vem är det här?" eller "Jag har väl inte någon skyldighet, hen tillhör ju inte Svenska kyrkan" till exempel. Däremot finns en värdering av vad man ska göra och vilka hänsyn man bör ta.

⁵³ Aadland 2009:56

⁵⁴ Thomassen 2007: 223

⁵⁵ Sundström 1996:40

⁵⁶ Notering från fokusgruppintervju

För att sammanfatta: Informanterna tvekar inte att agera, deras tvekan handlar mer om hur eller vad som behöver göras. Själva replipunkten kvarstår: Här finns en människa i nöd som har kommit i min väg, alltså är jag som diakon skyldig att ingripa.

Förutom denna uppfordran som finns i seendet av den andre finns både explicit och implicit en vanda över vad som är gott och rätt. En vanda över att leva med spänningen i att försöka hitta en lösning på det etiska problemet och samtidigt veta att lösningen kanske inte blir till gagn, eller att det helt enkelt inte går att hitta någon adekvat lösning.⁵⁷

Det etiska problemet, eller snarare, personen som gav upphov till det etiska problemet, fortsätter att engagera diakonen på obestämd tid. Samtidigt är seendet, som jag beskriver ovan, ett av kännetecknen på diakonens arbete.

Yrkesrollen

Graden av engagemang och tidsbegränsningen av ett engagemang i en konfident är en fråga som är nära kopplad till yrkesrollen som diakon. Det har jag belyst närmare under de lösningsförslag, långsiktiga och kortsiktiga, som kommit fram under etiska teman.

De flesta, för att inte säga alla andra människovårdande yrken i vårt samhälle åtföljs av ett antal lagar och paragrafer som ska följas, samt ett stort krav på dokumentation och rapportering om enskilda människors livssituationer. En diakon är, genom tystnadsplikten, på gott och ont, helt befriad från krav på rapportering och liknande. Kravbilderna ser delvis annorlunda ut och antyds bara i mitt material.

Yrkesrollen i sig uppfattas som ett krav, en förväntan att leva upp till, men nämns endast i bisatser. Vad yrkesrollen som sådan innebär är inte heller exakt formulerat i mitt material men informanterna tycks förknippa den med tystnadsplikten och ansvar i relation till konfidenter:

Kan känna mig lite stressad eftersom jag känner att det är en del av mitt ansvar att det ska fungera [med reglerna på sommarcaféet]. (C1Z)

Det här att vara ansvarig, att inte särbehandla någon, risk för svek eller utanförskap. (C6Y).

En sak är i alla fall klar: En diakon har ett stort mått av frihet i bemötandet av konfidenter. Mötet präglas av att det sker i en kyrklig kontext så till vida att det finns en tilltro till diakonens tystnadsplikt. Det ger konfidenter möjligheter att yppa sådant som inte skulle ha uttalats i andra sammanhang.

Det är ju jätteviktigt att det här förtroendet kommer [pojken berättelse om föräldrarnas skilsmässa] det händer nåt också med mig, fundera över varför reagerar jag själv, stort ansvar det yrke vi har. (B1Z)

⁵⁷ Notering från fokusgruppintervju

Kan det vara ett etiskt dilemma att man särskilt ska vara till för honom. Utan att röja det för någon. Man kan inte ta det i arbetslaget. (B3Y)

En stor grad av frihet kan också innebära en stor grad av ensamhet. Ensam med svåra förtroenden och ensam med att fatta beslut om hur man ska gå vidare i relation till en konfident. Ett mått av tvivel och osäkerhet hör också till yrkesrollen. För att råda bot på osäkerheten vet en diakon med god självkänedom att söka adekvat hjälp när den behövs.

Långsiktigt jobba med de sår man bär, tänker att jag har handledning, behöver prata med någon. Jag kan inte gå in i någon nära relation och samtidigt ha ett fågelperspektiv. Finns det något jag inte ser, mammans situation, syskon eller så, inte som att samarbeta, jag kan dra ärendet, hjälp att se, känslomässigt indragen. (B6Y)

Att bejaka och förstå sina känslor är en del av den självkänedom och det egna omdömet för en diakon. De egna känslorna kommenteras i materialet och har stor betydelse eftersom de i viss mån är vägledande för de handlingsalternativ informanterna ger uttryck för. Även irritation är en känsla att dra nytta av. Irritationen blir som en väckarklocka, en påminnelse om att i varje möte fokusera på det väsentliga, nämligen att skapa förtroende och goda relationer.

Min irritation och ilska kommer lite av vanmakt, om jag nu inte kan göra någonting [...] det är det som väcker något obehagligt i mig. (C1Y)

För att sammanfatta: Jag har visat att yrkesrollen, även om den är implicit beskriven, har betydelse för hur informanterna resonerar om sina val och ställningstaganden. De två mest tongivande komponenterna i yrkesrollen är tystnadsplikten och den (goda) självkänedom.

Teologisk helhetsförståelse

Som jag visat ovan förekommer flera teologiska teman i informanternas resonemang kring fallen, men finns det någon teologisk reflektion kring den egna yrkesrollen? Det är svårt att svara entydigt ja på den frågan. Det råder ingen tvekan om att informanterna är vana att resonera kring olika teologiska teman som till exempel skuld och skam och dömande och nåd. Däremot saknas reflektioner kring vad som skulle vara diakonens specifika roll i församlingen eller vilken specifik självbild man kan ha i den kyrkliga kontexten.

Som jag visat ovan beskrivs diakonen i kyrkans styrdokument som ”barmhärtighetens tecken” eller som den som ska ”tjäna Kristus i sin nästa”. Om och på vilket sätt denna rollförståelse kommer till uttryck i mitt material får jag hålla öppet. Det finns inte explicit. Självfallet skulle kanske informanterna hålla med om att de handlar barmhärtigt eller kan se Kristus i sin nästa om frågan

ställdes mer explicit. Fokusgruppens uppgift var dock inte formulerad på ett sätt som inbjöd till att tala teologi, vilket en av informanterna påpekade.

Sammanfattning: I informanternas resonemang är det svårt att hitta någon teologisk helhetsförståelse av sin yrkesroll som diakon. Teologisk medvetenhet finns dock i informanternas analys av fallen.

3. Slutdiskussion och sammanfattning

I följande avsnitt kommer jag sammanfatta att och kommentera resultaten av min forskning. I uppsatsens kapitel 1 har jag angivit syfte och frågeställning. Dessa utgör rubrikerna i slutdiskussionen.

Syfte 1: Att synliggöra reflektionen om etiska problem i diakonins vardag.

Jag har valt kvalitativ metod med gruppintervju/ fokusgrupp för att insamla material för min studie. För att uppfylla syftet har jag valt att synliggöra reflektionen om etiska problem på **två** sätt. Det ena är att konstruera fallbeskrivningar. Det andra är att konstruera en fokusgrupp som har bearbetat fallen med hjälp av en reflektionsmodell som särskilt inriktar sig på det etiska problemet i respektive fall. Reflektionsmodellen har fyllt två funktioner. Först och främst har den varit fokusgruppens arbetsredskap för att kunna analysera fallen och föreslå formuleringen av det etiska problemet i respektive fall. Samtidigt har reflektionsmodellen fungerat som en hjälp för mig som forskare att iaktta och identifiera hur fokusgruppen griper sig an fallen och vilka teman som lyfts upp. Min analys av data har varit temacentrerad.

Fallbeskrivningar

Etiska problem i diakonins vardag har skiftande karaktär. Det beror delvis på att det diakonala arbetet är mångfacetterat och omväxlande. I min studie har jag plockat ut några karaktäristiska exempel som en församlingsdiakon ska kunna känna igen. De är inbördes olika.

Det första fallet, (A) En komplicerad mor-son-relation, är komplicerat av flera orsaker. Det berör relationer inom en familj men handlar också om ekonomiska och eventuellt juridiska problem. Diakonen har att förhålla sig till *en* av alla kontrahenter i en komplex situation samtidigt som många personer i omgivningen påverkas av hur diakonen agerar. För att förhålla sig till mamman i fallet krävs också en viss grundläggande kunskap om hur till exempel socialtjänst och kronofogdemyndigheten arbetar. Det är en nödvändig sakkunskap. I fallet blir diakonen aktivt uppsökt med en förväntan att få någon form av hjälp.

Det andra fallet, (B) Våld i nära relationer, karaktäriseras av att diakonen har att förhålla sig till en ung person med allt vad det innebär av hänsyn till tystnadsplikten och en ung människas begränsade autonomi. I fallet blir inte diakonen aktivt uppsökt utan kontakten uppstår spontant i församlingsarbetet. Andra unga personer finns också i bakgrunden och inte minst den unge mannens familj.

I det tredje fallet, (C) Problem i öppen verksamhet, handlar det om förhållandet individ kontra grupp. Diakonen behöver förhålla sig till en av besökarna i en öppen verksamhet, samtidigt som hen måste ta hänsyn till hela gruppens behov. Här är det diakonen själv som uppmärksammar det problematiska i situationen och måste välja hur eller om hen ska agera.

För att stärka validiteten i min studie vill jag påpeka att fokusgruppen utan att tveka tog sig an fallbeskrivningarna. Det fanns inga frågor eller kommentarer som tydde på att informanterna inte kunde känna igen situationerna i fallbeskrivningarna. Å andra sidan utgör fallbeskrivningarna, trots att de är inbördes ganska olika, endast några exempel från en komplex vardag.

För att få en mer uttömmande bild hade det behövts exempel eller fallbeskrivningar från fler områden i diakonalt arbete. Jag tänker då främst på diakonala ledaruppgifter. De flesta diakoner leder grupper av olika slag och svårighetsgrad, allt från samtalsgrupper om sorg till utbildning av volontärer och arbetsledning av medarbetare. Förmodligen finns etiska problem i ledaruppgifter som påminner om de som kommit fram här, men man kan också tänka sig att helt andra frågeställningar skulle dyka upp. Det var dock nödvändigt med en tydlig avgränsning i studien. Därför föll valet på fallbeskrivningar av diakoners möten med enskilda personer i första hand.

För att vidareutveckla min studie skulle den kunna upprepas och vidgas genom att fallbeskrivningar med annat innehåll, t.ex. om diakonens ledaruppgifter, analyserades. Man kan också tänka sig att nya etiska och teologiska infallsvinklar då aktualiseras. Reflektionsmodellen är så konstruerad att den i princip kan tillämpas på vilken fallbeskrivning som helst. Man bibehåller den yttre formen med en fokusgrupp med tre deltagare som avsätter 45 minuter/fall.

Formulera ett etiskt problem

Uppgift 3 i analysverktyget lyder: ”Ett etiskt problem föreligger när det inte är självklart hur du bör handla. Formulera det etiska problemet!”

Här fick informanterna svara skriftligen och individuellt på uppgiften. Dessutom förekom en muntlig diskussion som återfinns i utskriften av intervjuaterialet.⁵⁸

Det är tydligt att informanterna har uppfattat och kunnat formulera – det vill säga synliggjort – det etiska problemet i respektive fall. Informanterna har också varit i stort sett samstämmiga i vad som är det etiska problemet. Uppfartssträckan – resonemangen – som leder fram till formuleringen av det etiska problemet innehåller både etiska och teologiska teman. De etiska temana kan inte alltid renodlas utan blandas och sammanfaller ibland med teologiska teman. Här kommer ett sammanfattande exempel:

⁵⁸ Utskrift av fokusgruppintervjuerna, tillgänglig hos forskaren.

I fall A har jag, genom min analys och tolkning av informanternas utsagor, kunnat urskilja följande teologiska teman: dömande och nåd, skuld och skam, sanning och bemyndigande. Informanterna nämner i sina förslag till etiskt problem särskilt ansvarsfrågan: Vem ska ta ansvar och för vad? Det etiska temat om ansvarstagande hänger nära samman med skuld och skuld föder ofta skam.

Under arbetets gång upptäckte jag att etiska problem också finns omkring respektive fall. Det visade sig att informanterna för sin egen personliga del behövde göra etiska ställningstaganden. Det blev en intressant perspektivförskjutning, som jag har redogjort för under rubriken ”Informanternas egna förhållningssätt” och som jag kommenterar ytterligare nedan.

Syfte 2: Att synliggöra något av den tysta kunskap med vars hjälp diakoner söker hantera etiska problem.

Vad är tyst kunskap? Själva begreppet lanserades i 1900-talets vetenskapsfilosofi och sammanfattas helt enkelt ”vi kan veta mer än vi kan säga”.⁵⁹ Jag har visat att man kan uttala den tysta kunskapen genom att peka på ett antal teman som vittnar om informanternas tysta kunskap.

När jag valde att också belysa de etiska ställningstagandena omkring fallen kom flera nya teman fram både implicit och explicit.

Jag har visat att den tysta kunskapen innefattar en intuitiv känsla för och kunskap om viktiga etiska begrepp, nämligen integritet och autonomi, egen och andras. Informanternas resonemang handlande framför allt om den fysiska integriteten men också om existentiell integritet och viljeintegritet eller autonomi.

Implicit är informanterna medvetna om det jag kallar seendets imperativ, nämligen det som beskrivs av filosofen Emmanuel Lévinas som att se den Andres Ansikte som en uppfordran att handla gott. Att se den andre leder vidare till den spänning det innebär att bemöta den Andre. Informanternas resonemang visar på en vanda att försöka hitta en lösning på det etiska problemet eller – om en lösning inte är möjlig eller blir till gagn – att stå ut med ett tillkortakommande.

Yrkesrollen

I materialet har också framkommit intressanta aspekter på yrkesrollen som diakon. Vad yrkesrollen som sådan innebär blir aldrig exakt formulerat. Indirekt låter materialet förstå att yrkesrollen är förknippad med ansvar framför allt i förhållande till konfidenter. Svårigheter i yrkesrollen beskrivs

⁵⁹ Thomassen 2014:28

som ensamhet och osäkerhet som ändå inte förtar en god självkänedom och ett gott eget omdöme. Den omdömesgille vet att söka adekvat hjälp för egen del.

Yrkesrollen präglas också av tystnadsplikten med dess svårigheter och möjligheter. Fördelen med tystnadsplikten är att en diakon inte ska eller får rapportera eller dokumentera uppgifter om enskilda personer. Det bidrar till att konfidenter kan känna sig trygga i relation till diakonen. Svårigheten med tystnadsplikten är den ensamhet som uppstår för diakonen som får mycket begränsade möjligheter att rådgöra med andra om det som framkommit i ett samtal med en konfident.

Teologisk helhetsförståelse

Informanterna visar att de är vana vid att uttrycka sig i teologiska termer när de resonerar kring fallen. Mitt material ger ändå inte täckning för att det finns en teologisk helhetsförståelse kring den egna yrkesrollen. Uttalanden som till exempel ”att vara ett barmhärtighetens tecken” nämns inte och antyds inte ens när yrkesrollen kommer på tal. Inget sägs explicit om diakonens specifika roll i församlingen eller vilken specifik självbild man kan ha som diakon i den kyrkliga kontexten. Det kan helt enkelt bero på att reflektionsmodellen inte inbjuder till att ’tala teologi’. Det kan också bero på att den kyrkliga kontext som man är verksam i inte benämns, den är som en självklarhet eller som en ännu inte benämnd tyst kunskap.

Phronesis

Min studie visar att informanterna besitter tyst kunskap inom flera områden. Den tysta kunskapen är nödvändig i arbete med människor, men den är inte tillräcklig. Ska den tysta kunskapen komma till användning i *praxis* behöver den kompletteras med *phronesis*. Jag påminner om innebörden av *phronesis*: *Phronesis* har med visdom och klokhet att göra, en förmåga att skilja mellan gott och ont och att tillämpa etiska överväganden i praktisk handling. ”Det den kloke framför allt gör är att överväga väl”.⁶⁰

Mitt material visar att informanterna kan förhålla sig välavvägt och klokt till de etiska problemen både i och omkring fallen. När informanterna förhåller sig till det etiska problemet *i* fallen ger de adekvata och rimliga lösningsförslag. Det tolkar jag som klokt och välövervägt. När informanterna resonerar omkring fallen (informanternas egna förhållningssätt) visar de på både självdistans, självkänedom och gott omdöme. Det tolkar jag också som välövervägt och klokt. De besitter *phronesis*.

⁶⁰ Aristoteles enl. Thomassen 2007:24

Forskningsfrågan

När jag nu sammanfattat och kommenterat hur de två syftena med min studie är uppfyllda, anser jag också forskningsfrågan ”Vilka reflektioner om etiska problem uppstår i diakonins vardag och hur verbaliserar diakoner sina försök att hantera dessa problem?” besvarad.

Slutord

Under workshopen om diakonivetenskap (i anslutning till konferensen *Exhausted Women – Exhausted Welfare*) som jag refererat till ovan påpekades att den diakonivetenskapliga forskningen måste ha någonstans att landa. ”Vem är mottagaren?”. Min egen studie och eventuellt andra med ett likartat praktknära upplägg kunde bli ett bidrag till hela kyrkans diakoniförståelse. Resultaten och temaredovisningen kan också ge ett bidrag till hur diakon- och prästutbildningen bäst utformas, vilka teologiska ämnen som är viktiga och vilken etikförståelse som kan komma till användning.

4. Källor och litteratur

Otryckta källor:

Utskrift av 3 st. fokusgruppintervjuer: I bedömningens landskap. 23/3 2018. Förvaras hos uppsatsförfattaren, Uppsala.

Noteringar från fokusgruppintervjuer, 23/3 2018. Förvaras hos uppsatsförfattaren, Uppsala.

Litteratur:

Aadland, Einar, ”Diakonikritikk og kritisk diakoni”, i: Aadland, Einar (red.) *Kan institusjoner elske?*, Oslo: Akribe 2009.

Aadland, Einar, ”Tro er praksis – diakoni er etikk”, i: Aadland, Einar (red.) *Ledelse i diakonale virksomheter*, Oslo: Akademia forlag 2012.

Berg, Bruce L. *Qualitative Research Methods for the Social sciences*, Boston: Allyn and Bacon, 2001.

Biskop präst och diakon, Uppsala: Svenska kyrkan, Biskopsmötet, 1990.

Blennberger, Erik. ”Diakoni, etik och ideologi”, i: Blennberger Erik och Hansson, Mats J (red.), *Diakoni tolkning, historik, praktik* s.89-119, Stockholm: Verbum, 2008.

Den svenska kyrkohandboken II, Stockholm: Verbum, 2003.

Diakoni i kontekst, förvandling försoning bemyndigande Nordstokke, Kjell (red.) Geneve: Lutherska Världsförbundet, 2009.

Diakonivetenskap vid Ersta Sköndal högskola – Examensrättsprövning, Högskoleverkets rapportserie 1998:14 R, Stockholm: Printgraf, 1998.

Dop nattvard ämbete, Bromma: Sveriges kristna råd, 2014.

Edgardh, Ninna, ”Mer än handling – diakoniforskning ger kyrkan större tyngd”, *Svensk kyrkotidning*, vol. 5094. nr.3 (2018), s.80-83.

Engel, Charlotte. *Svenska kyrkans sociala arbete – för vem och varför?*, Stockholm: Ersta Sköndal högskola, 2006.

Enstad, Svanhild. *Fra handling til ord?*, Masteroppgave i diakoni, Oslo: Diakonhjemmets høgskole, 2012.

Etik – en introduktion, Statens medicinsk-etiske råd, Etiske vägmarken 1, Stockholm: Elanders, 2008.

Ett biskopsbrev om diakoni, Uppsala: Svenska kyrkan, Biskopsmötet, 2015.

Flyvbjerg, Bent. *Samfundsvidenkab som virker*, København: Akademisk forlag, 2009.

Fog, Jette. *Med samtalen som udgangspunkt*. Viborg: Akademisk forlag, 1999.

- Hylander, Ingrid. *Fokusgrupper som kvalitativ datainsamlingsmetod*, FOG-rapport nr.42, Linköping: Institutionen för beteendevetenskap, Linköpings universitet, 1998, rev. 2001.
- Kallad till diakon och präst i Svenska kyrkan*, Uppsala: Svenska kyrkan, Biskopsmötet, 2014.
- Kleiven, Tormod, "Empirical Diaconal Research and Normativity", *Diaconia*, vol.6 (2015) s.43-60
- Kyrkoordning för Svenska kyrkan*, Stockholm: Verbum, 2014.
- Liddell & Scott. *Greek-English Lexicon*, 7th edition, Oxford: Oxford University Press, 1986.
- Linde, Stig, "Utvärdering i diakonalt arbete", i Blennberger, Erik och Hansson, Mats J (red.), *Diakoni tolkning, historik, praktik*, s.249-264, Stockholm: Verbum, 2008.
- Linde, Stig. *Församlingen i granskningsambället*, Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet, 2010.
- Nordby, Halvor. *Etiske dilemmaer i helse-og omsorgsarbeid*, Oslo: Gyldendal norsk forlag, 2012.
- Nordstokke, Kjell. *Liberating Diakonia*. Trondheim: Tapir, 2011.
- Paulsdotter Gustafsson, Gunilla. *Ett barmhärtighetens tecken*, Masteruppsats i diakoni, Oslo: VID, 2017.
- Silverman, David. *Interpreting Qualitative Data*, 4 utg. London: Sage, 2011.
- Sundström, Harriet, von Oelreich, Birgitta. *Med människan i centrum*, Uppsala: Akademiska sjukhusets informationsavdelning, 2000.
- Sundström, Per. *Sjukvårdens etiska grunder*, Göteborg: Daidalos, 1996.
- Thagaard, Tove. *Systematikk og innlevelse – en innføring i kvalitativ metode*. Oslo: Fagboksforlaget, 2013.
- Thomassen, Magdalene. *Vetenskap, kunnskap och praxis*, Malmö: Gleerups, 2007.
- Tranöy, K.E. *Medisinsk etikk i vår tid*, Bergen: Sigma forlag, 1991.
- Vad gör vi nu? Bemötande och förebyggande av sexuella övergrepp*, Riktlinjer utgivna av Svenska kyrkan, Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation och Svenska kyrkans unga. Uppsala: Ekotryck Redners 2011

Internetkällor:

Centrum för forskning om religion och samhälle (CRS). <http://www.crs.uu.se/om-crs/historik/> (läst 16/5 2018).

Forskning inom vårdetik med livsåskådningsvetenskap på Ersta Sköndal Bräcke högskola, ämnesbeskrivning, <http://www.esh.se/forskning/vardetik-med-livsaskadningsvetenskap.html> (läst 16/5 2018).